

Vasilij Melik

SLOVENSKA POLITIKA OB ZAČETKU DUALIZMA*

I

Prvi slovenski politični program je nastal v liberalnih krogih v revolucionarnem letu 1848. Prinesel je zahtevo po enakopravnosti narodov habsburške monarhije in po Zedinjeni Sloveniji.¹ Po padcu absolutizma so se iste težnje znova pokazale. V prvih mesecih leta 1861 so nabrali skoraj 20.000 podpisov za peticijo Schmerlingu, ki je izražala želje po enakopravnosti slovenskega jezika, nasvetovala pa tudi združenje vseh slovenskih dežel. Želja po Zedinjeni Sloveniji je bila omenjena tudi v kranjskem deželnem zboru. Vendar ni temu sledila nobena nadaljna akcija.

V Schmerlingovem obdobju so Slovence predstavljali v državnem zboru le 3 poslanci, eden iz Kranjske (dr. Toman), dva z Goriškega (Černe in Gorjup). Naj na tem mestu omenimo, da so v tem času sicer sedeli v poslanski zbornici dunajskega parlamenta tirolski klerikalci, ki so bili proti centralizmu, da pa sicer ni bilo še nobene nemške klerikalne stranke. Maloštevilni duhovniki-poslanci iz nemških dežel so večinoma podpirali Schmerlingovo vlado, prav tako pa je tudi vlada branila mäsikaterne pozicije cerkve. Avstrijski episkopat je zvesto opravljal slovesne maše ob obletnicah februarskega patenta. Dunajski kardinal Rauscher je bil centralist. Mnenje, da je bila opozicija v Schmerlingo-

* Ta razprava, sestavljena na podlagi dosedanje literature in avtorjevih lastnih raziskavanj ter ugotovitev, govori o slovenskem odnosu do dualizma v času njegovega nastanka (1867) ter o slovenski politiki v naslednjih letih, v glavnem za časa tako imenovanega meščanskega ministrstva (1868—1870). Razprava je bila napisana za mednarodno konferenco o avstro-ogrskem sporazumu v Bratislavi (28. avgusta do 1. septembra 1967); bila je v nemščini (*Die slowenische Politik am Anfang des Dualismus*) razmnožena za udeležence konference ter bo izšla v tisku v zborniku referatov in razpravljanj te znanstvene prireditve. Tukaj objavljeni slovenski tekst je na nekaterih mestih in v nekaterih podrobnostih nekoliko širši od nemškega ter ima več podrobnejših opomb.

¹ O problematiki slovenskih političnih programov do konca šestdesetih let glej Fran Zwitter: Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike (*Zgodovinski časopis* 18, 1964, str. 75—153). Čas, ki ga obravnava razprava, je najobširneje obdelan v delu Ivan Prijatelj: Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848—1895 (Ljubljana 1955 in pozneje) z obširnimi politično-zgodovinskimi opombami Dušana Kermavnerja. Leta 1860—1868' obsega druga knjiga (1956, 628 strani), leta 1868 do 1881 tretja (1958, 539 strani) in četrta (1961, 679 strani) knjiga, pa tudi še v opombah k peti knjigi (Kermavner: Slovenska politika v letih 1879 do 1895,

vem državnem zboru sestavljena iz Slovanov in nemških klerikalcev, ki ga pogosto najdemo v literaturi, je potrebno precejšnje korekture.²

Toman se je povezal s federalistično desnico, posebej s češkimi poslanci, vendar ni v celoti sledil njihovi taktiki in ni nikdar zapustil parlamenta. Oba slovenska poslanca s Primorskega sta sedela v vrstah vladne večine. Ne glede na to razliko pa sta Toman in Černe z enako verno in odločnostjo nastopala za pravice slovenskega jezika in za narodno enakopravnost. Novice, vodilno glasilo slovenskega narodnega gibanja, sicer nikjer niso skrivale osnovnega nerazpoloženja proti centralizmu in simpatij za politiko desnice, vendar pa boj proti Schmerlingovi vladi in februarškemu patentu ni bil nikjer vodilni motiv njihovega političnega programa.

Padeč Schmerlingove vlade in njenih centralističnih konceptov je bil od Slovencev v glavnem z veseljem sprejet. Tako oni, ki so bili prej v opoziciji, kot oni, ki niso bili, so pozdravili zdaj cesarski manifest in patent z dne 20. septembra 1865, s katerim je bila sistirana veljavnost temeljnega zakona o državnem zastopstvu. Razpravljanje o poti, ki naj jo ubere slovenska politika, in o zahtevah, ki naj jih postavi, je močno oživelo.

Vsi slovenski programi, ki so se pojavili v tem letu in v naslednjih letih, so imeli te skupne poteze: sklicevanje na oktobrsko diplomu kot nasprotje februarškemu patentu, zahtevo po ustavnih pravicah in enakopravnosti vseh narodov, po široki avtonomiji posameznih sestavnih delov monarhije, po federalistični ureditvi, ki pa ne bi škodovala moči države, zahtevo po močni, edini Avstriji, odklanjanje dualizma kot najbolj nevarne rešitve, ki bi prepuščala vlado v enem delu nemškemu, v drugem pa madžarskemu centralizmu, obenem pa uničevala enotnost države.

Skupna poteza skoraj vseh slovenskih političnih programov je bila tudi težnja po združitvi slovenskega ozemlja. Mnenja o tem, na kakšen način naj bi se to zgodilo, pa so bila različna. Nekateri so jemali za podlago svojih zahtev narodno pravo, drugi zgodovinsko pravo. Slovenci so živeli, če se ne oziramo na Beneško Slovenijo in na Prekmurje, v šestih deželah s posebnimi deželnimi zbori, v večini teh dežel pa je bil slovenski samo del ozemlja in prebivalstva, nekje večji, drugje manjši. Pravo in zadovoljivo uresničenje združitve Slovencev je torej mogla pri-

1966, 811 strani) objavljene dodatne opombe in dopolnilno gradivo. V tem obsežnem delu je večina podatkov, ki se navajajo v razpravi, zato v glavnem ni še posebej citirano. Od starejše literature je omeniti Dragotin Lončar: Dr. Janez Bleiweis in njegova doba (Zbornik Matice slovenske 11, 1909, str. 141 do 244). Splošno orientacijo v slovenski zgodovini druge polovice XIX. stoletja daje knjiga Ferdo Gestrin in Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918 (Ljubljana 1966, 364 strani), v problemih habsburške monarhije pa Fran Zwitter (s sodelovanjem Jaroslava Šidaka in Vase Bogdanova): Nacionalni problemi v habsburški monarhiji (Ljubljana 1962, 232 strani).

² O političnih strankah v Schmerlingovem parlamentu in slovenskih poslancih glej Vasilij Melik: O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let XIX. stoletja (Zgodovinski časopis 18, 1964, str. 155—171).

nesti le na podlagi narodnega prava zahtevana Zedinjena Slovenija, kakor je bila zamišljena leta 1848. To pa je seveda pomenilo radikalno uničenje starih deželnih meja. Pomembnejši zagovorniki federalistične ureditve monarhije, tako Čehi, Poljaki ali Hrvatje, so stali na stališču zgodovinskega prava in historično-političnih individualitet. Tudi za vladajoče kroge monarhije je bilo pričakovati, da jim bodo zgodovinski koncepti bližji. Iz teh razlogov, iz strahu pred tem, da bi ostali v svojih težnjah osamljeni, iz strahu pred neuresničljivostjo Zedinjene Slovenije, pred nasprotovanjem vlade, pa tudi iz bojazni, da ni provincializem še preveč močan, so se zatekali mnogi Slovenci k poskusom, doseči zedinjenje po zgodovinskem pravu in brez uničenja deželnih meja. Gotovo pa so bili med pristaši zgodovinskih konceptov tudi ljudje, ki se zaradi lastnih konservativnih nazorov niso mogli odločiti ali bi se le stežka odločili za Zedinjeno Slovenijo po narodnem pravu, ljudje, ki so narodno pravo sploh odklanjali kot preveč revolucionarno.

Einspieler, o čigar notranjeavstrijski koncepciji bomo govorili nekoliko pozneje, je zagovarjal zgodovinsko pravo z naslednjimi besedami: »Spoštovanje zgodovinskega prava je ena najvažnejših konservativnih potenc. Dokler imajo ljudje spoštovanje in strah pred starim in tradicionalnim, ni govora o pravi revoluciji... Toda joj! če zapustimo podlago zgodovinskega prava in prelomimo s preteklostjo, tedaj je izgubljena vsaka opora, vsako upanje na mir. Medtem ko zdaj centralizacija v Avstriji krši zgodovinske pravice, ustvarja tabulo raso in je s tem revolucionarna, štiti federacija pravo monarhističnega načela, ki prav tako temelji na zgodovinskem pravu, štiti stare pravice in svoboščine kraljestev in dežel in je najmočnejši jez proti vsaki revoluciji.«³ Konservativni Peter Hicinger je napisal, da je dolga zgodovinska zveza med narodi, ki živijo v posameznih deželah, »vstvarila tudi historične pravice, ktere se ne morejo mimogrede pobrisati, da bi ostala, kakor pravijo, tabula rasa za zgolj narodno vredbo slovenske zemlje« in da je torej zgodovinska podlaga edina pot.⁴

V iskanju opore zgodovinskemu pravu sta se našli dve širši pokrajinski enoti: stara Notranja Avstrija (Štajerska, Koroška, Kranjska, Primorska) in Kraljestvo Ilirija (Primorska, Kranjska, Koroška) iz predmarčne dobe, ki pa ni bila nikdar enotno upravno področje. Notranjeavstrijske dežele so razen Beneške Slovenije in Prekmurja zajemale sicer celotno slovensko ozemlje, toda Slovenci niso bili v njih niti polovica prebivalstva in bi le skupaj s Hrvati (v Istri) presegli število Nemcev (teh je bilo približno dve petini) in Italijanov. Ilirija bi imela sicer slovensko večino in le petino nemškega prebivalstva, zato pa bi Štajerski Slovenci, to se pravi, ena tretjina vseh Slovencev, ostali izven njenih meja.

Notranja Avstrija je bila že v začetku šestdesetih let priljubljena ideja koroškega slovenskega politika duhovnika Andreja Einspielerja, ki

³ Stimmen aus Innerösterreich 1862, str. 101—102.

⁴ »Novice« 26. jul. 1865.

je v letih od 1861 do 1863 izdal revijo z značilnim naslovom *Stimmen aus Innerösterreich*. V njej je razvijal svoj koncept preureditve monarhije »po načelu avtonomije kraljestev in dežel, enakopravnosti vseh narodnosti in jezikov ter enakosti razmerja vseh dežel do centralne vlade« v 9 deželnih skupin, z odgovarjajočimi dvornimi pisarnami. Ena od teh skupin bi bila Notranja Avstrija. Zanj se je zavzemal Einspieler tudi v časniku *Slovenec*, ki ga je začel izdajati v Celovcu januarja 1865. Za notranjeavstrijsko skupino so se ogrele tudi Bleiweisove Novice. Zgodovinske argumente zanj sta objavljala Peter Hicinger in Peter Radics.⁵

Najširšo veljavo je dobila ta koncepcija s tem, da so jo sprejeli slovenski rodoljubi iz Štajerske, Kranjske in Koroške na sestanku v Mariboru 25. septembra 1865. Ta tako imenovani mariborski program, ki so ga z objavo dali v diskusijo, je predvidel za vsako deželo deželni zbor in c. kr. namestništvo, za celotno notranjeavstrijsko skupino pa skupinski zbor in dvorno pisarno. Narodnostne probleme bi reševali posebni skupinski narodni zbori, v katerih bi bili poslanci iste narodnosti iz vseh dežel. Volilni okraji bi bili razmejeni po narodnostih, v narodnostno mešanih deželah bi bile narodnostne kurije. Upravne enote bi bile soseske, občine, županije (po vzgledu Ogrske in Hrvatske), velike približno tako kot nekdanja okrožja, tudi razmejene kolikor mogoče po narodnostnih mejah. Kolikor bi se preko deželnih zborov take ureditve ne dalo doseči, je bila predvidena prošnja na cesarja, ki naj bi »iz svoje polnovlastnosti potrebno pomoč za državnopravno našo uredbo nakloniti blagovolili«. Na prvo mesto v programu je bila postavljena zahteva, »da se kranjskemu vojvodstvu povrne zemeljna celota«, kar naj bi pomenilo priključitev nekdanje avstrijske Istre in goriškega Krasa Kranjski.⁶ Ta nenavadna zahteva je že tedaj naletela na velik odpor v Slovenskem Primorju.⁷

Mariborski program ni našel nikakršne podpore ne med Nemci ne med slovanskimi zavezniki Slovencev, na ugovore s strani narodnega prava pa je zadel tudi doma že takoj v začetku.

Ilirija, kakor že rečeno, za slovenski program ni bila vabljiva, ker ni obsegala štajerskih Slovencev. Pojavila pa se je posebna kombinacija zgodovinskega prava in narodnostne razmejitve, nekakšna srednja pot med preveliko Notranjo Avstrijo in premajhno Ilirijo. To je bila koncepcija, ki jo je decembra 1865 objavil koroški duhovnik Matija Majar. Njegova deželna skupina obsega ilirske dežele Primorsko, Kranjsko in Koroško v celoti, od Štajerske pa samo slovenski del. Priključitev tudi nemškega dela bi bila, kakor je menil Majar, tako Nemcem kot Slovincem neljuba, Slovincem pa še posebej škodljiva, saj bi z njo izgubili večino v deželni skupini. Ker bi bilo ime Slovenija za tako celoto Nemcem in Italijanom v spodtiko, je priporočal stari in nepristranski izraz Ilirija. Notranja ureditev deželnih skupin monarhije bi bila po

⁵ Lončar, v op. 1 cit. delo, str. 179.

⁶ Slovenski tekst programa »Novice« 4. okt. 1865, nemški »Triglav« 10. okt. 1865.

⁷ Andrej Gabršček: *Goriški Slovenci*, I. knjiga, Ljubljana 1932, str. 82–83, Novice 1. nov. 1865 (str. 359).

Majarjevem konceptu v marsičem podobna Einspielerjevim in mari-borskim zamislim.⁸

Kakor je poudaril Zwitter, je napačno naziranje, po katerem naj bi v začetku povsem prevladoval koncept historično-političnih individualnosti in naj bi šele mladoslovensko gibanje oživilo program Zedinjene Slovenije.⁹ Tako narodno-pravni kot zgodovinsko-pravni koncept nastopa že v začetku šestdesetih let. Res pa je, da so kriza Schmerlingove vlade in nato nastop Belcredijeve, zlasti pa septembrski manifest izredno pospešili nastajanje zgodovinsko-pravnih programov. Taka je bila tudi koncepcija Palackega, izražena v njegovem znamenitem članku *Idea statu rakouskeho*, ki je izhajal aprila in maja 1865 v češkem časniku *Národ*. V tem članku je napisal Palacky, da bo glede avstrijskih dednih dežel prišlo do diskusij o tem, ali naj bodo ena deželna skupina ali več takih skupin, ker bi si zlasti slovenske pokrajine mogle želeti združitve v posebno ilirsko kraljestvo. Einspieler je objavil v Slovincu zelo obširne izvlečke iz članka, posnel pa je npr. prav to mesto čisto po svoje: »pri Slovencih se bode prašalo, ali naj še ostanejo raztrgani na šest kosov, ali naj se osnuje zanje ena skupina in sicer skupina notranjo-avstrijskih dežel«.¹⁰

Belcredijev režim je bil režim historično-političnih individualnosti. Neprestano se je govorilo in pisalo o bližnji ustanovitvi raznih deželnih skupin in dvornih pisarn. Ni čudno, da so tudi slovenski politiki čutili potrebo, prilagoditi se duhu časa z zgodovinskimi koncepti. Tipičen primer za to je Matija Majar, eden prvih tvorcev programa Zedinjene Slovenije leta 1848, ki se zdaj, leta 1865, odloči za Ilirijo. Ideja Zedinjene Slovenije v tem času sicer ni zamrla, stopila pa je v ozadje. Zdelo se je, da se da zmagati edinole s historičnimi koncepti.

Vojna leta 1866 je pomenila v tem precejšnjo spremembo. Kakor vojna leta 1859 z dogodki, ki so ji sledili, je bila tudi ta vojna velika zmaga narodnostne ideje. »Narodna ideja je zavladala po svetu. Topovi so pri Solferini in Sadovi razdjali historične ideje, premenili stare historične meje«, piše Luka Svetec po vojni.¹¹ Razpad habsburške monarhije se zdi precej mogoč. Staro propada, novo raste, ideja Zedinjene Slovenije brez zgodovinske podlage stopa spet v ospredje. Ljudje, ki so še malo prej zagovarjali historični koncept, so zdaj (ali zdaj spet) za Zedinjeno Slovenijo.

Nekateri pripisujejo zelo velik vpliv za prevlado narodnega programa Zedinjene Slovenije razočaranju nad konferenco čeških, poljskih in hrvatskih politikov konec julija 1866 na Dunaju.¹² Riegerjev program, ki je

⁸ O Majarjevem konceptu Kermavner v opombah k »Prijatelj« II, str. 570—574.

⁹ Zwitter, v op. 1 cit. razprava str. 141.

¹⁰ »Slovenec« 24. jun. 1865.

¹¹ »Novice« 3. okt. 1866.

¹² Kermavner v *Prijatelj* II, str. 574. *Prijatelj* (II, str. 27), Kermavner (prav tam str. 528) in Zwitter (*Nacionalni problemi*, str. 132) postavljajo po Eisenmannu, Charmatzu in še drugih sestanek v avgust oziroma začetek avgusta. Naša datacija po A. O. Zeithammer: *Zur Geschichte der böhmischen Ausgleichversuche I* (Prag 1912), str. 17.

bil tu predložen, je predvidel za vse avstrijske dedne dežele eno deželno skupino in je s tem povsem prezrl slovenske želje, saj je Notranjo Avstrijo in vse Slovence podredil nemški skupini.

Septembra 1866 je Einspieler kot urednik »Slovenca« postavil vprašanje, ali naj v novih razmerah stari mariborski program še velja, ter je pozval k sodelovanju za sestavo novega. V času od 19. septembra do 31. oktobra 1866 je bilo objavljenih 9 prispevkov, od katerih se jih je 6 odločilo za Slovenijo na narodnostni podlagi, dva za Majarjevo Ilirijo. Tudi v »Novicah« je bilo v tem času vedno več glasov za narodnostno pravo.

10. oktobra je objavil Einspieler nov »Slovenčev« program, ki ga je dal še v naprejšnjo diskusijo. V tem programu je sicer dejal, da je njegova podlaga narodnost, in menil, da bi bila najboljša skupina taka z enim samim narodom, toda zdelo se mu je, da to ni mogoče, ker bi bila proti vlada, saj narodno načelo trga, slabi in ruši celo cesarjevino, ker bi bili proti Nemci, Madžari, Slovani, pa tudi Slovenci, ki so za ljubljani v svoje dežele, nazadnje Evropo, ker bi bile potrebne povsod nove državne meje, če naj bi bile narodnostne. Bil je tedaj za oba zgodovinska koncepta: za Notranjo Avstrijo ali »še bolje« za Ilirijo (s slovenskim delom Štajerske). Kakor vse kaže, pa je Einspieler sam nad svojo Notranjo Avstrijo kmalu nekako obupal; rubrika novic in dopisov, ki je vse od začetka Slovenca nosila naslov »iz notranje avstrijskih dežel«, se je s 1. decembrom 1866 preimenovala v rubriko »iz slovenskih dežel«.

Nekoliko več kot o Notranji Avstriji se govori zdaj o Iliriji. Upanje vzbuja govorica, da se nekateri visoki avstrijski krogi zavzemajo za združitev Primorske, Kranjske in Koroške, torej za Ilirijo, kot ukrep proti italijanski nevarnosti. Iz tega izvirajo nekateri koncepti Majarjeve Ilirije jeseni 1866. Podobne vesti o možni vladni akciji za ustvaritev Ilirije se pojavljajo tudi pozneje v letih 1869 in 1870 ter vzbujajo na Slovenskem različne kombinacije, odklonilne in ugodne komentarje. V glavnem pa je prevladala ideja Zedinjene Slovenije. Tega svojega vodilnega mesta v naslednjih letih ni več izgubila.

Luka Svetec, ki se je oktobra in novembra 1866 zavzel za Zedinjeno Slovenijo v svojih člankih, je nasvetoval tudi pot do uresničenja: osnova naj bi bila peticija kakor v začetku Schmerlingove dobe, nato naj bi cesar sklical znane rodoljubne veljake slovenskega naroda, ki bi izdelali in mu predložili v potrditev načrt novega volilnega reda. Splošna volilna pravica, pravi Svetec, mora tudi nam postati vzor, kateremu se moramo kolikor mogoče približevati. Po novem volilnem redu naj skliče vladar zastopnike vseh (besedo je podčrtal Svetec) Slovencev, ki naj se izrečejo o bodoči slovenski državnopravni ureditvi. Danes namreč ni mogoče vedeti, meni Svetec, ali je za tem, kar se piše, večina naroda ali pa le nekatere osebe.¹³ Kakor mariborski torej tudi Svetčev program apelira na cesarja in na oktroiranje, toda obenem poziva, lahko rečemo, k širo-

¹³ »Slovenec« 3. nov. 1866. Po Svetcu za enako pot tudi Jože Vošnjak: Slovenci, kaj čemo?, Ljubljana 1867, str. 38.

kemu plebiscitu. V času, ko je Svetec objavil svoje članke, še ni bilo nobenih volitev, na katerih bi se pokazalo, ali ima slovensko narodno gibanje množično podporo ali ne. Do take preizkušnje je prišlo šele januarja 1867.

II

Rekli smo že, da so se Slovenci opredelili za Belcredijevo vlado. Nad njenim praktičnim delom so bili sicer dokaj razočarani. Nacionalna stvar ni nič pridobila, avtonomija tudi ne, vloga birokracije je ostala ista kakor prej, podpirali pa so, tudi še po njegovem padcu, principe njegovega režima.¹⁴ Konec Nemške zveze in izločitev Avstrije iz Nemčije zaradi izgubljene vojne leta 1866 so pozdravili z veseljem iz istih razlogov, zaradi katerih so bili leta 1848 proti frankfurtskim volitvam: Avstrija naj bo ločena od Nemčije, naj se ne vtika v nemške zadeve, posveti naj se sami sebi in svojim narodom. Iz istega razloga vlada že v začetku nezaupanje do Beusta, ko ta prevzame zunanje ministrstvo, ker to kaže, da se Avstrija Nemčije ne odreka. Ves čas pa vlada zlasti strah pred tem, da bi se monarhija dualistično uredila. Sklicanje izrednega državnega zbora v začetku leta 1867 je že pomenilo določeno razočaranje.

V januarskih volitvah leta 1867 je slovenska stranka prvič stopila organizirano na volitve. Tega ni bilo niti leta 1848 niti 1861. Ko se je začelo leto 1867, še nikakor ni bilo mogoče trditi, da slovensko ljudstvo podpira in zagovarja stališča svojega narodnega vodstva, da se ne strinja z nasprotniki narodnega gibanja, ki so trdili, da so Slovenci živeli v stoletni slogi z Nemci, da žive v svetu nemške kulture, da je slovenščina še vse premalo izoblikovana, knjižni jezik pa preprostemu človeku nerazumljiv, da je slovenskemu kmetu nemščina potrebna, ker mu je koristna, in da si tudi za naprej ne želi nič drugega, zlasti pa ne nesmiselnih in nepotrebnih narodnostnih bojov.

Volitve so prinesle Slovencem velik uspeh. Da so bili na Goriškem izvoljeni v slovenskem delu dežele slovenski kandidati, ni bilo nobeno presenečenje, saj so bile tu razmere najbolj ugodne in so Slovenci uspeli že leta 1861. Presenečenje pa so pomenile volitve na Štajerskem in Kranjskem. V mestni kuriji so dosegli Slovenci izredno lep uspeh na Kranjskem, kjer so dobili ob 60-odstotni udeležbi tri petine glasov ter 9 od 10 poslancev. Volivci nemške stranke so se v precejšnji meri abstinirali. Toda boj za mestno kurijo je trajal na Kranjskem še vsa sedemdeseta leta ob približno enaki moči obeh taborov; od rezultatov v tej kuriji je bila odvisna večina v deželnem zboru, ker je veleposestvo ostalo vse do konca monarhije v nemških rokah. Šele nastop Taaffejeve vlade je prinesel Slovencem v mestih dokončno zmago. V štajerski mestni kuriji so se Slovenci januarja 1867 šele prvič plaho pokazali, uspeha pa niso dosegli ne tedaj ne pozneje. Glavna moč slovenske stranke je bila

¹⁴ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes, IV. Session (1867—1869), str. 29 (Toman).

v kmečki kuriji, kjer je živelo več kot 85 % prebivalstva. Tu je glasovalo za slovenske kandidate v slovenskem delu Štajerske 73 %, na Kranjskem pa celo 84 % vseh izvoljenih volilnih mož. Izvoljeni so bili vsi slovenski kandidati. Volitve v naslednjem desetletju so sicer prinesle začasne poraze v nekaterih volilnih okrajih, vendar v veliki večini slovenska zmaga ni bila nikdar več ogrožena. Slovenski kmet se je torej januarja 1867 odločil zoper podrejenost slovenščine, za slovenski narodni program in je dal slovenski stranki najtrdnjšo oporo. Kranjski deželni zbor je dobil prvič slovensko večino (25 od 36 izvoljenih poslancev). V štajerski deželni zbor je prišlo 8 (prej 2) slovenskih zastopnikov. Organizirano niso nastopili Slovenci edinole v Istri (prvič leta 1870), poraz pa so doživeli le na Koroškem. Zaradi neugodne razmejitve volilnih okrajev so mogli tu računati le na en kmečki volilni okraj (stalno so zmagovali v njem od leta 1880 dalje).¹⁵

Volitve januarja 1867 so torej prinesle veliko politično afirmacijo slovenskega naroda. Po pravici je zapisal Zarnik po volitvah v »Novicah«: »Te 3 dni smo bili bitke na političkem polju, — bitke za svoj obstanek, napredek in občo boljlo prihodnost... Zdaj še le moremo prosto dihati, zdaj še le smemo reči, da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo političsko giblje in da nismo samo narodopisen pojem...«¹⁶

Ko je bil državni zbor z odločbo 4. februarja izpremenjen iz izrednega v ustavnega, so se 15. februarja na Dunaju sestali zastopniki federalistov iz čeških dežel, Galicije, Tirolske in topot tudi Slovenije (iz Kranjske: Toman, Costa, Klun, Svetec, iz Štajerske: Dominkuš), da bi se dogovorili o smernicah nadaljnje politike. Sklenjeno je bilo, voliti v državni zbor, toda pod določenimi pogoji.¹⁷ Slovenci so v kranjskem deželnem zboru, v katerem so dobili večino, v začetku sledili Čehom, vendar na nekoliko zmernejši način. Deželni zbor je 28. februarja sprejel adreso, s katero se je postavil na stališče oktobrske diplome, septembrskega patenta o sistiranju, izrednega državnega zbora, pa proti ustavnemu državnemu zboru, češ da ni kompetenten. Trdno se držeč svojih pravic, je bilo rečeno v adresi, bi moral deželni zbor volitve poslancev v državni zbor odkloniti, vendar pa je bil zaradi političnega položaja, zvestobe in udanosti pripravljen voliti. »Vendar se drznemo, podati Vašemu c. kr. Veličanstvu naj ponižnejo prošnjo: da bi blagovolilo zaslišati

¹⁵ O deželnozborskih in državnoborskih volitvah ter volilni pravici glej Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861—1918 (Ljubljana 1965, 440 strani).

¹⁶ »Novice« 6. febr. 1867.

¹⁷ Sklepi po J. V. Jahn: František Ladislav Rieger (Praha 1889), str. 338. Drugače Kermavner (»Priatelj« II, str. 581) po Tobolki. Udeležence iz Slovenije navajamo tako, kakor so jih naštele »Novice« 20. febr. 1867 (str. 66). »Slovenec« 19. febr. 1867 in po njem Lončar (v op. 1 cit. razprava, str. 183) ter »Priatelj« (II, str. 121) navajajo kot udeleženca še viteza Gariboldija in Vošnjaka, izpuščajo pa Kluna. Po Vošnjakovih spominih bi sodili, da se sestanka ni udeležil, ne po tem, da sestanka ne omenja, ampak po tem, da se je, kakor piše, šele naslednje leto (1868) seznanil z Riegerjem (Spomini II, Ljubljana 1906, str. 20). Klunovo udeležbo navaja Avgust Pirjevec (Slovenski biografski leksikon I, str. 468).

ta preponižni deželni zbor o dogovorjenem načrtu državne ustave v zmi-slu državne temeljne postave od 20. oktobra 1860, leta in Najvišjega pa-tenta od 20. septembra 1865. leta.« Ob sprejemanju te adrese je trdila slovenska večina, da voli brez pogojev, brez pravnih pridržkov¹⁸ — češki deželni zbor je bil namreč medtem že razpuščen — toda še preden je prišlo do volitev, je bil razpuščen tudi kranjski deželni zbor.

Po ponovnih volitvah, v katerih so Slovenci v kranjskem deželnem zboru ohranili (sicer nekoliko zmanjšano) večino, so v skladu s pismom, ki so ga dobili od češkega voditelja dr. Riegerja, da naj se za zdaj ne ozirajo na slovansko vzajemnost ampak naj si ohranijo večino v dežel-nem zboru, volili v državni zbor brez adrese in brez pridržkov. Iz istih razlogov so izvoljeni slovenski poslanci šli na Dunaj. »Od nas končno rešitev avstrijskega vprašanja ni zavisna,« je pisal Svetec, »da pa posebno mi na Kranjskem deželi lahko mnogo škodimo, če vladno silo provo-ciramo... Mi smo preslabi, da bi sami vzdržali in odbili vladno silo, a žrtvovati se brez vsega upanja zmage, dasi bi junaško bilo, ne kaže.«¹⁹ Enako so šli na Dunaj tudi izvenkranjski slovenski državni poslanci.

Slovensko parlamentarno zastopstvo na Dunaju leta 1867 je bilo zaradi volilnih zmag pri deželnozborskih volitvah mnogo močnejše kot prej. Namesto prejšnjih 3 je bilo zdaj 8 poslancev: 5 iz Kranjske (dr. To-man, Svetec, župnik Pintar, grof Barbo, dr. Klun, ki pa je konec oktobra zapustil slovensko stranko in se pridružil nemški), 2 iz Štajerske (Lipold in Lenček, ki ju je izmed slovensko orientiranih poslancev izvolila nem-ška večina štajerskega deželnega zbora namesto od Slovencev predlaganih Hermana in dr. Razlaga) ter 1 iz Goriške (Černe).²⁰ Ob sistemu indirektnih volitev se večje zastopstvo sploh ni dalo doseči. Po uvedbi direktnih volitev v državni zbor se je absolutno število slovenskih poslancev leta 1879 sicer precej dvignilo, toda izdatno močnejše relativno zastopstvo (v odnosu do celotnega števila poslancev) so dobili Slovenci šele z državnozborsko reformo leta 1907.

V državnem zboru leta 1867 so Slovenci ter dalmatinski Srb Ljubiša sedeli na federalistični desnici skupaj s Poljaki in nemškimi klerikalnimi Tirolci. Klerikalnih poslancev iz drugih nemških dežel tudi to pot še ni bilo, kajti nemški klerikalni tabor ob volitvah leta 1867 še ni bil organiziran za volilni boj. Poljaki niso hoteli s Slovenci in Tirolci v enoten klub, Slovenci (z Ljubišo vred) so imeli lasten ožji klub ter širšega skupaj s Tirolci.²¹

Rieger je bil svetoval, naj gredo Slovenci na Dunaj, pri priliki podajo ugovor v imenu dežele in naroda, se odločno izrečejo zoper duali-

¹⁸ Bericht über die Verhandlungen der ersten Session der zweiten Wahl-periode des krainischen Landtages (1867), str. 51—59.

¹⁹ J. Vošnjak: Spomini I (Ljubljana 1905), str. 242—243.

²⁰ O orientaciji slovenskih državnih poslancev 1867 glej Vasilij Melik: Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867 (Zgodovinski časopis 19—20, 1965—1966, str. 309—317).

²¹ »Zgodnja danica« 20. rožnika 1867 (str. 145); Gustav Kolmer: Parlament und Verfassung in Österreich, Erster Band (Wien 1902), str. 267; Novice 30. okt. 1867 (str. 363).

zem in za federalizem, se dogovorijo s Poljaki in Tirolci ter končno ob ugodni priliki spet s protestom odidejo.²² Postopanje v državnem zboru pa je bilo precej drugačno.

V adresni debati sta govorila Toman in Svetec proti osnutku, v obrambo Belcredijevega sistema, sistiranja, proti dualizmu. Ko pa je prišlo 5. junija do končnega glasovanja o adresi, so izjavili najprej Poljaki, da bodo glasovali zanjo, ker nikakor nočejo zbuditi vtisa, kakor da bi bili proti sporazumu z Ogrsko. Slovenci so bili baje presenečeni nad spremembo poljskega stališča in so sami tudi glasovali za adresno, v namenu, kakor je to pojasnil Toman, »da bi bila akord in harmonija popolna«, vendar pa so pred glasovanjem Pintar, Barbo in Ljubiša zapustili zbornico. Tudi Tirolci so se odločili glasovati za adresno, tako da je bila sprejeta samo z 2 glasovoma proti.²³

Kakor so Poljaki dobili ob tej priliki od Beusta posebna zagotovila glede svojih zahtev, tako so dobili nekaj obljub tudi slovenski poslanci. Dobili so gorenjsko železnico; koncesija zanjo je bila dana dr. Tomanu, ki se je z njo izdatno materialno okoristil. 28. junija so bili sprejeti pri Beustu in so mu kasneje izročili tudi pismo Spomenico o posebnih, v avdienci izraženih željah slovenskega prebivalstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem. Te želje so bile zlasti: povečanje deželne avtonomije, povečanje uporabe slovenščine v šolah (učni jezik na osnovnih šolah naj bo le materinščina, v srednjih šolah naj bo polovica predmetov podajana v materinščini, polovica pa v nemščini), občevanje političnih, finančnih in sodnih uradov s slovenskimi strankami in občinami v slovenščini, ustanovitev posebnih slovenskih oddelkov pri namestništvu v Gradcu in deželni vladi v Celovcu, podobno pri sodiščih, ali pa vsaj določeno število slovenskih svetovalcev in nastaviteljev določenega števila Slovencev pri centralnih uradih.²⁴ Nekaj koncesij slovenščini je nato res sledilo, položaj pa se z njimi ni mnogo spremenil.

Kakor Poljaki in Tirolci se slovenski poslanci niso udeležili razpravljanja in glasovanja o štirih temeljnih zakonih (o izvršni oblasti, o sodni oblasti, o ustanovitvi državnega sodišča in o splošnih pravicah državljanov), vendar pa je bil dr. Toman član ustavnega odbora in je v njem aktivno sodeloval. Znameniti člen 19. temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov, ki govori o enakopravnosti narodnosti, je dobil svojo formulacijo v veliki meri prav po Tomanovem prizadevanju.²⁵

²² Riegerjevo pismo objavil Lončar (Naši zapiski 6, 1909, str. 72).

²³ Stenographische Protokolle (kot v op. 14), str. 173; »Zgodnja danica« 20. roznika 1867 (str. 146).

²⁴ Celoten tekst spomenice (Promemoria) je objavil A. Fischel: Materialien zur Sprachenfrage in Österreich (Brünn 1902), str. 335, skrajšani slovenski tekst »Novice« 17. jul. 1867 (str. 240). Kermavner (»Priatelj« II, str. 583) govori po Roggeju o slovenski sekciji pri ljubljanskem namestništvu, mišljeno je seveda graško, saj na Kranjskem kot v povsem slovenski deželi ni bilo potrebe po posebni slovenski sekciji, pa tudi politična oblast v Ljubljani ni imela ranga namestništva temveč le deželne vlade.

²⁵ Stenographische Protokolle (kot v op. 14), str. 4315—4316 (Sturm), Slovenski narod 14. jan. 1869. Zdaj glej o tem na podlagi zapisnikov ustavnega odbora in zapuščine poslanca Eduarda Sturma napisano razpravo Gerald

Ko je prišla na dnevni red sprememba temeljnega zakona o državnem zastopstvu, so se razpravljajna udeležili vsi z desnice, Poljaki, Tirolci in Slovenci. Pred končnim glasovanjem je slovenski ožji klub sklenil glasovati za sprejetje (5 članov je bilo za: Černe, Svetec, Klun, Lipold in Lenček, 2 proti: Toman in Pintar, 2 pa sta bila odsotna: Barbo in Ljubiša). Ob glasovanju 17. oktobra pa so Poljaki in Tirolci glasovali proti, od Slovencev pa 5 proti (Toman, Pintar, Barbo, Ljubiša, Černe, ki se je premislil zaradi Poljakov); 3 pa za (Svetec, Lipold, Klun), medtem ko Lenčka ni bilo več na Dunaju.²⁶ Rezultat glasovanja je bil

Podobno razcepljeni so bili slovenski glasovi, ko so se sprejemali zakoni o skupnih zadevah in o finančnih sporazumih z Ogrsko. Tudi v velikih razpravah, ki so bile v parlamentu okrog konkordata, odnosa države do cerkve in o zakonih, ki so bili predlagani in sprejeti s tem v zvezi (o zakonskem pravu, o razmerju med šolo in cerkvijo), slovenski poslanci niso bili povsem enotni. Toda o tem bomo govorili na drugem mestu, v IV. poglavju.

Politika slovenskih poslancev na Dunaju je zbudila doma mnogo protestov. Že za udeležbo v državnem zboru niso bili vsi. Zlasti glasovanje za adresno 5. junija in za novo besedilo temeljnega zakona o državnem zastopstvu 17. oktobra je zbudilo veliko ogorčenje in nezadovoljstvo. Ves čas smo govorili proti dualizmu, ves čas smo ga imeli za največje zlo — zdaj pa so naši poslanci izdali svoja in naša načela. To je bil splošen občutek. V prvih trenutkih je delil ta občutek tudi Bleiweis s svojimi »Novicami«, vendar pa je postal takoj zmeren, svaril pred kakršnim koli razdorom in ni dovoljeval dvomiti o poštenosti, iskrenosti in rodoljubju kritiziranih poslancev.

Svetec je zagovarjal v »Novicah« politiko slovenskih državnih poslancev že sproti, zlasti pa v načelnem članku po novem letu 1868,²⁷ in sicer z naslednjimi razlogi: Dualizem ni nova ampak že zelo stara prikazen. Slovenski poslanci niso krivi, da je nastal, niti ga niso mogli podreti. Federalističnega programa niso opustili, niso se ga pa mogli v celoti držati. Njihova prizadevanja pa niso bila brez uspeha na dveh važnih področjih federalističnega programa: glede deželne avtonomije in narodne enakopravnosti. O tem pričajo zlasti § 19 temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov z določbami o enakopravnosti vseh narodnosti, dalje §§ 11 in 12 decembrske ustave, po katerih so deželni zbori v nasprotju s februarско ustavo kompetentni za vse, kar ni pridržano državnemu zboru, tako da strog centralizem ni več mogoč, ter §§ 8 in 9 zakona o skupnih zadevah, po katerih volijo člane delegacij državni poslanci vsake dežele posebej. Dualizem torej ni tak, kakor smo se v začetku bali; Svetec pravi celo dobesedno: »princip sedanje ustave

Stourzh: Die Gleichberechtigung der Nationalitäten und die österreichische Dezember-Verfassung von 1867 (Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867, Wien-München 1967, str. 186—218).

²⁶ »Novice« 23. okt. 1867 (str. 357), 30. okt. 1867 (str. 363), 6. nov. 1867 (str. 375), Klunovo pismo Bleiweisu (Naši zapiski 6, 1909, str. 202). 119:46.

²⁷ »Novice« 22. jan.—12. febr. 1868.

je federalističen».²⁸ Za združenje Slovencev ni bilo nobene možnosti, podpore zanj ni bilo ne pri Nemcih ne pri slovanskih narodih, pa tudi sami Slovenci niso bili enotni. Solidarnosti med federalisti ni bilo, vsak od njih je vodil svojo politiko. Vprašanje »krivde« slovenskih državnih poslancev vidi Svetec ne v takem ali drugačnem glasovanju v državnem zboru, ampak v osnovnem problemu: da je kranjski deželni zbor volil v državni zbor, da so slovenski poslanci v državni zbor šli in v njem ostali, »ker smo s tem faktično njegovo oblast pripoznali in njegovim sklepom se podvrgli«.²⁹ Namenjeni pa smo bili izstopiti, če bi izstopili Poljaki in Tirolci (kar pa niso) in če bi bila ogrožena deželna avtonomija (kar pa ni bila). In kaj bi dosegli, če bi drugače ravnali? Ničesar, le kranjski deželni zbor in njegovo slovensko večino bi spravili v nevarnost. Vodili smo torej realno politiko in tako politiko je treba voditi.

Glede bodočnosti pravi Svetec, da ne smemo biti pasivni. Zavedati se moramo, da je večina narodov dualizem in novo ustavo sprejela. Toda tudi nova ustava ne bo za večne čase. Izkoristiti moramo pravice, ki smo jih pridobili, utrdimo se, ko pa bo mogoče, bomo krepkeje zahtevali še to, kar nam manjka. Posebej moramo skrbeti za to, da se bo tudi naše ljudstvo, zlasti na Štajerskem, Koroškem in Primorskem oprijelo misli Zedinjene Slovenije.

Nasprotniki te koncepcije so odgovarjali, da slovenski poslanci res niso ustvarjali dualizma, pa, ker so ga pripoznali, so ga utrdili, namesto da bi ga skušali podkopavati. Morali bi s protestom zapustiti državni zbor. Če bi bile nove volitve na Kranjskem, bi ostala večina slovenska, kakor je po prvem razpustu, če pa ne bi, tudi ne bi bilo slabše, kakor je. Slovenska državnozborna politika s svojo uslužnostjo in ustrežljivostjo vladi ni dosegla ničesar oziroma le malenkosti, ki niso vredne omembe. Treba se je torej učiti pred vsem od Čehov, ki so dosledni, ki vztrajajo v svoji načelni opoziciji, ki ne gredo v državni zbor, pa povzročajo s svojo politiko vladi sive lase. Tudi Poljaki opuščajo svojo politiko iz leta 1867. Treba se je držati slovanske solidarnosti, katere temelj sta zahteva po ohranitvi narodnosti in federalistična ideja, sredstva pa so lahko različna, pri Čehih zgodovinsko pravo, pri nas narodno. Treba je odločno zahtevati Zedinjeno Slovenijo. Zedinjena Slovenija je edina garancija za nacionalno enakopravnost, ki je sicer nikakor ne bomo dosegli.³⁰

Tako sta nastala na Slovenskem dva tabora, tabor oportunistične politike državnih poslancev in tabor njihovih nasprotnikov; zagovornikov radikalne nacionalne politike. O dejavnosti teh bomo govorili v naslednjem III. poglavju, o sestavi obeh taborov v V. poglavju, tu pa naj dokončamo le prikaz dejavnosti slovenskih poslancev v državnem zboru.

Slovenski poslanci so kljub vsej kritiki ostali v državnem zboru. Povezani so bili kakor prej v glavnem s poljsko in tirolsko desnico. Zavzemali so se za slovanske nacionalne pravice, ne da bi spregovorili

²⁸ »Novice« 5. febr. 1868.

²⁹ »Novice« 29. febr. 1868.

³⁰ »Slovenski narod« 2, 4. jul. 1868.

o Zedinjeni Sloveniji. Branili so deželno avtonomijo in so zato npr. aprila 1869 ob predlogu novega zakona o osnovnih šolah po splošni razpravi izjavili, da se specialne razprave in glasovanja ne bodo udeležili, ker osnutek krši ustavo in ureja stvari, ki spadajo v kompetenco dežel, ter so s Poljaki in Tirolci zapustili zbornico.³¹

Položaj se je končno razpletel leta 1870. Tirolci so zapustili parlament 27. januarja, njim so sledili 31. marca Poljaki ter s skupno izjavo Slovenci, Italijani iz Primorja in Romun Petrino³² (ne pa vsi Italijani in vsi Romuni, kakor se navadno bere). Ta slovenski izstop seveda ni bil posledica pritiska s strani slovenskih nasprotnikov državnega zbora, ampak celotnega razvoja političnega položaja v državi, ko se je ministristvo razdvojilo in se je opozicija vedno bolj krepila in širila. Ne glede na to je bil pozdravljen izstop slovenskih poslancev z velikim veseljem. »Narodna sloga je dosežena«, je pisal Slovenski narod.³³ Malo zatem so bili državni zbor in vsi deželni zbori razpuščeni. Prišlo je do novih volitev. Oris novega položaja in razvoja pa ne spada več v okvir našega razmotrivanja.

III

Štajerski Slovenci so začeli izdajati 2. aprila 1868 v Mariboru »Slovenski narod«, ki je bil po Einspielerjevem »Slovencu«, ko je leta 1867 nehal izhajati, prvi novi slovenski politični časnik in ki je postal glasilo opozicije proti politiki slovenskih državnih poslancev, glasilo tako imenovanih mladoslovencev, slovenskega liberalnega tabora.

»Slovenski narod« si je postavil za svoj politični program edino, mogočno in svobodno Avstrijo, federalizem in »združenje vseh Slovencev v jedno administrativno celoto«. V prvem članku je bilo posebej poudarjeno, da se od dosedanjih slovenskih programov, ki so se često snovali in često pozabljali, program »Slovenskega naroda« razlikuje in odlikuje le po eni točki: ta pa je »jasno in določno izrečena potreba zedinjenja vseh Slovencev v jedno organično celoto«. Ta misel, je rečeno, ni nova, »čuli je le nismo... v javnem parlamentu«. Poudarjeno je, da je cilj zrelih in samosvestnih narodov »svestranska, popolna svoboda, da zamorejo razvijati vso svojo moralno in materialno moč, da jo morejo razvijati za-se, za svojo korist, da stopijo v politiko kakor odločljivi faktor, in da žive v zgodovini kakor posebni individuum svoje življenje, po svoji potrebi, omiki in volji«.³⁴

Liberalni krog okrog »Slovenskega naroda« je idejo Zedinjene Slovenije znova in močno okrepil: prenesel jo je v širino. S časopisnih stolpcev in zaprtih sestankov politikov in rodoljubov jo je ponesel na eni strani med množice, na drugi strani v deželne zbore. Zahteve po njej so postale odločnejše in ostrejšje.

³¹ Stenographische Protokolle (kot v op. 14), str. 5805.

³² Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, V. Session (1870), str. 973.

³³ »Slovenski narod« 2. apr. 1870.

³⁴ »Slovenski narod« 2. apr. 1868.

Štajerski Slovenci so prišli prvi na misel, organizirati po češkem zgledu tudi na Slovenskem velika množična zborovanja na prostem, iz angleškega političnega življenja znane mitinge, ki so jim na Slovenskem kakor na Češkem vzdeli ime tabori in ki jih je zdaj novi zakon o zborovanjih dopuščal. Za take tabore so imeli na Štajerskem že v določeni meri predhodnika v »besedah« pod milim nebom, ki so jih prirejali že od leta 1863 naprej, ki so zainteresirale kmete, imele zelo velik odziv in so jih priporočali tudi drugim slovenskim deželam, češ da učinkujejo vse drugače kakor pa čitalnične besede v zaprtih prostorih.³⁵

V času od avgusta 1868 do avgusta 1871 je bilo na Slovenskem (z enim hrvatsko-slovenskim v Kastvu vred) 18 taborov, 3 leta 1868, 5 leta 1869, 8 leta 1870, 2 leta 1871. Na Štajerskem jih je bilo 5 (2 leta 1868, 2 leta 1869, 1 leta 1870), na Goriškem 4 (1 leta 1868, 1 leta 1869, 2 leta 1870), na Kranjskem 4 (2 leta 1869, 2 leta 1870), v Istri 2 (po 1 leta 1870 in 1871), na Koroškem 3 (2 leta 1870, 1 leta 1871). Udeležba na taborih je znašala po 5000, 6000 ljudi in več, na taboru v Vižmarjih nad Ljubljano jih je bilo celo do 30.000. Na dnevnih redih taborov so bile predvsem zahteve po Zedinjeni Sloveniji, po enakopravnosti slovenskega jezika, po uvedbi slovenščine v šole in urade, tudi cerkvene, po ustanovitvi šol raznih vrst, zlasti kmetijskih, tudi po univerzi, ter vrsta splošnih in lokalnih gospodarskih potreb (znižanje davkov, gradnja železnic, ustanavljanje gospodarskih društev, zavarovalnic in posojilnic itd.). Glede vseh teh točk so bile izglasovane resolucije. Centralna točka taborov je bila zahteva po Zedinjeni Sloveniji. Preko taborov so se kmečke množice aktivirale za slovenski politični program. Taborov je bilo konec v letu 1871, za časa Hohenwartove vlade, ki je tabore prepovedala ali črtala iz predloženih dnevnih redov točke o zedinjenju Slovenije oziroma o združenju Jugoslovanov.

Kakor tabori se je tudi akcija za Zedinjeno Slovenijo v deželnih zborih začela na Štajerskem. Uvodoma naj bo omenjeno, da je slovenski deželni poslanec Herman, sicer rojen Nemec, že marca 1866, torej še pred vojno, v pismu Vošnjaku nasvetoval, naj bi Slovenci — podobno kakor tirolski Italijani — zahtevali za Slovensko Štajersko poseben deželni odbor ter poseben oddelek pri namestništvu ali še bolje, administrativno podreditev Ljubljani ter slovenski senat pri višjem deželnem sodišču v Gradcu. Na shodu zaupnih mož so ta predlog v skromnejši obliki (slovenski oddelek pri namestništvu in deželnem odboru) sprejeli, vendar naj bi sklepi ostali tajni in so bili proti volji udeležencev objavljeni v Slovincu.³⁶

Dne 9. septembra 1868 sta v štajerskem deželnem zboru ob debati o adresi, ki naj bi izrazila zahvalo deželnega zbora za sankcioniranje temeljnih državnih zakonov in še posebej verskih zakonov, slovenska poslanca Herman in Vošnjak nastopila za Zedinjeno Slovenijo. Herman je dejal: »Zastonj je, da tu sedimo; v tem deželnem zboru ne bomo mi slovenski poslanci niti kdo drug nikdar nič dosegli... Temu zlu ni mo-

³⁵ »Triglav« 21. dec. 1867, »Slovenski gospodar« 26. sept. 1867.

³⁶ Vošnjak: Spomini I, str. 199, Slovenec 19. maja 1966.

goče drugače odpomoči kakor z ločitvijo in z združitvijo vseh Slovencev v eni nacionalni in politični individualnosti.«³⁷

Malo zatem so Slovenci na Štajerskem organizirali v odgovor nemškim peticijam proti slovenski interpelaciji glede jezikovnih pravic peticije občinskih zastopov za jezikovno enakopravnost in Zedinjeno Slovenijo; v kratkem času je prišlo preko 100 takih peticij.

Dne 28. septembra 1868 je spregovoril o Zedinjeni Sloveniji v kranjskem deželnem zboru dr. Bleiweis. Od kranjskega deželnega zbora, ki je imel slovensko večino, je bilo sicer pričakovati kaj več kot le omembo v govoru, brez formalnega predloga, resolucije ali česa podobnega. Toda, kakor se je pozneje pokazalo, je bil Bleiweis v slovenskem klubu sicer predlagal resolucijo ali adresno o Zedinjeni Sloveniji, pa je klub ta predlog odklonil.³⁸

Dne 3. septembra 1869 so na sestanku slovenskih deželnih poslancev iz Kranjske, Štajerske in Goriške sklenili, da bodo na bližnjih zasedanjih deželnih zborov postavili Zedinjeno Slovenijo na dnevni red in sicer v kranjskem, kjer je večina slovenska, z resolucijo ali adresno, v goriškem in štajerskem pa z interpelacijo.

Prva interpelacija je bila prebrana 11. oktobra 1869 v štajerskem deželnem zboru.³⁹ Na široko je naštevala krivice, ki so se godile in se gode Slovincem. Poudarjala je od javnega prava priznano pravico narodov, »da si smejo svoje stvari sami oskrbovati in si dati ono ustavo, ki se z njih razmerami najbolj ujema«. Država obstoja le zaradi svojih prebivalcev in mora skrbeti za svoje narode. »Država, ki bi tega ne hotela ali ne mogla, ne bi imela zase nobene moralne upravičenosti.« Interpelacija se sklicuje na naravno pravo, nemško zgodovinsko pravo pa imenuje zgodovinsko krivico. »Dežele ne reprezentira zemljišče, ampak narod, ki na zemljišču živi... Torej ne moremo priznati nemški večini, da bi imela lastninske pravice do nas in do ozemlja, na katerem živimo.« In naprej: »Politično individualnost vojvodine Štajerske reprezentira oblastveno in vladarsko pravo deželnega vladarja. Mi se imamo samo do njega obračati. Ako se on sklada z ljudstvom, katero se hoče ločiti, potem ima omenjena izpremema vso svojo pravno podlago.« V skladu s takim naziranjem je postavljala interpelacija na vlado vprašanje, ali je pripravljena predložiti cesarju prošnjo za združenje Slovencev v eno nacionalno in politično celoto. Slovenske zahteve so bile takole opisane: »Domači uradniki naj nas vladajo, ki narod ljubijo in katere bode imenovala naša deželna oblast; hočemo, da se sklepajo postavé v jeziku našega naroda in da izvirajo iz našega kulturnega in pravnega življenja. Mi terjamo postavodajo v domačem skupnem deželnem zboru za vse stvari, ki so v najvišjem diplomu z 20. oktobra 1860 deželni avtonomiji

³⁷ Stenographische Protokolle des steiermärkischen Landtages 1868, str. 102; J. Vošnjak: Spomini, Drugi zvezek, Ljubljana 1906, str. 39.

³⁸ »Priatelj« III, str. 108.

³⁹ »Priatelj« III, str. 126 pomotoma septembra. Nemški tekst interpretacije glej Triglav 22.—29. okt. 1869, slovenskega Vošnjak: Spomini II, str. 86 do 95. Tu citirano besedilo je po Vošnjaku, vendar popravljeno na nekaterih mestih, tako da odgovarja nemškemu originalu.

prepuščene: za pravosodje, uk, bogočastje, upravo. Za te stvari terjamo deželno vlado, katera bo našemu skupnemu deželnemu zboru odgovorna, katera se bo imenovala izmed nas in katera bo razvijala notranjo moč naroda. Mi hočemo imeti svojo lastno najvišjo sodnijo, svoje lastno vseučilišče na naših tleh, v narodovem osrčju. Mi hočemo, da se določi in odloči ona svota denarjev in vojakov, katere moramo dajati državi, in druge dohodke hočemo upotrebljati za blagor in potrebe lastne dežele in lastnega naroda.« Ta interpelacija, ki jo je sestavil Herman,⁴⁰ je nedvomno najodločnejši in najostrejši tekst, kar jih je bilo sestavljenih v akciji za Zedinjeno Slovenijo na koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let.

Vlada je bila s svojim odgovorom izredno hitra. Že naslednjega dne, 12. oktobra 1869, je odgovoril vladni zastopnik, da vlada za ustanovitev kronovine Slovenije ne samo ne bo nudila pomoči, ampak bo tudi z vso odločnostjo nastopila proti stremljenjem v tej smeri. Ta vladni odgovor je izzval med pripadniki »realne politike« na Slovenskem precejšen preplah.⁴¹

V kranjskem deželnem zboru je bil po debatah v klubu slovenskih poslancev ter v posebnem odseku deželnega zbora, ki naj bi pretresal vprašanje, kako ustreza decembrska in poznejša državna zakonodaja deželnim koristim, v tem odseku sprejet naslednji predlog resolucije: »Državne osnovne postavbe od 21. decembra 1867 naj se v porazumljeni vseh kraljestev in dežel tako prenaredé, da se avtonomija posameznih kraljestev in dežel, toraj tudi vojvodstva Kranjskega, poveča tako, da se pravosodje, bogočastje in nauk, in sploh cela deželna uprava izloči iz kompetencije državnega zbora in odkaže deželnim zborom posameznih kraljestev in dežel, katerim naj se pa pusti na prosto voljo, po svojih historiško-pravnih razmerah, po narodnem soplemenstvu ali z ozirom na finančialne ali sploh materialne okoliščine združiti se v državno-pravne skupine.« Toda tudi ta predlog, ki o Zedinjeni Sloveniji konkretno ni ničesar izjavil in je s svojo formulacijo dopuščal najrazličnejše možnosti, s svojo previdnostjo pa zbudil vihar med mladoslovenci, je bil vladi razlog, da je nanaglo, še preden je prišel predlog v deželni zbor, zasedanje deželnega zbora dne 22. oktobra 1869 zaključila. Deželni predsednik je dobil od notranjega ministra naročilo, da je treba proti zahtevi po Zedinjeni Sloveniji odločno nastopiti, ker razpravljanje o njej presega zakonito ustavno območje deželnega zbora, posega pa tudi v samoupravne pravice sosednjih dežel.⁴²

V goriškem deželnem zboru je bila 30. oktobra 1869 vložena interpelacija slovenskih poslancev dr. Josipa Tonklija in dr. Antona Žigona, ki je pa drugi slovenski poslanci niso podpisali, ker se jim akcija ni zdela oportuna, Černe pa je celo izjavil, da se z njo ne strinja. Postavljala je podobno vprašanje kot štajerska: »Ali je želja visoke vlade pra-

⁴⁰ Vošnjak: Spomini II, str. 85.

⁴¹ »Laibacher Tagblatt« 14. okt. 1869, Slovenski narod 13. nov. 1869.

⁴² Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda; najnovejša doba (Celje 1928 do 1939), str. 1007.

vične želje in zahteve celega slovenskega naroda s tem spolniti, da po pristojni poti vse slovenske pokrajine tokraj Litve združi v eno narodno in politično celoto z enim skupnim deželnim zborom v središču slovenskega naroda za skupne zadeve s postavodajno pravico v vseh zadevah, ki so v 3. členu najvišjega diploma 3. oktobra 1860 odkazane deželni avtonomiji, in z eno deželno vlado, ki ima biti za imenovane zadeve temu deželnemu zboru odgovorna?⁴³

Šele naslednje leto, pod vlado Potočkega, se je kranjski deželni zbor v adresi 30. avgusta 1870 jasno izrekel za Zedinjeno Slovenijo, za združitev vseh pokrajin, koder prebiva slovenski narod, »v eno administrativno in kolikor mogoče državnopravno celoto,« — obenem pa se je tudi (drugače kakor pred letom dni in tudi v nasprotju s politiko slovenskih državnih poslancev v zadnjih letih) postavil znova, kakor februarja 1867, na stališče oktobrske diplome in septembrskega manifesta ter na naziranje, da sedanja ustava »nima pravoveljavne podloge«. Zato je bil tudi mnenja, da bi pravzaprav moral odkloniti volitve v državni zbor in je volil le pogojno in z izrecnim pridržkom. Svoj molk glede Zedinjene Slovenije v prejšnjih letih so opravičevali slovenski deželni poslanci Kranjske ob tej priložnosti s tem, da bi bili pokopali Zedinjeno Slovenijo trije ustavni faktorji: drugi prizadeti deželni zbori, državni zbor in vlada, ki bi bili vsi proti.⁴⁴

Tudi v naslednjem zasedanju deželnega zbora, za časa Hohenwartove vlade, je bila v adresi z dne 14. oktobra 1871 omenjena želja po Zedinjeni Sloveniji, vendar kot naloga prihodnosti. Nato se v kranjskem deželnem zboru Zedinjena Slovenija ni več omenjala vse do leta 1878.

IV

Eno glavnih vprašanj šestdesetih let v Avstriji je bilo vprašanje konkordata, odnosa med katoliško cerkvijo in državo. To vprašanje se je pojavilo že v Schmerlingovem parlamentu, še z mnogo večjo silo pa leta 1867. Razumljivo je, da se je močno odražalo tudi na Slovenskem. Kakor drugod obstajajo pri Slovencih ves ta čas, pa seveda tudi že prej, konservativci in liberalci, oboji z različnimi niansami. V letih, ko o njih tu govorimo, sta običajna izraza zanje staroslovenci in mladoslovenci, čeprav se termini povsem ne krijejo. Že Zwitter je pokazal, da ne moremo govoriti o staroslovincih in mladoslovincih kot o dveh različnih generacijah, eni starejši in drugi mlajši, ampak da gre tu za dve struji, ki sta obstajali že od začetkov slovenskega političnega gibanja.⁴⁵

Tednik »Zgodnja danica«, ki ga ureja Luka Jeran in izhaja od leta 1848, je glavno glasilo slovenskega konservativnega klerikalizma. Zgodnja danica se sicer vključuje v boj za enakopravnost slovenskega jezika

⁴³ Pertrattazioni della Dieta provinciale della Contea principesca di Gorizia e Gradisca 1869, str. 281—284.

⁴⁴ Obravnave kranjskega deželnega zbora 1870, str. 78—79 in priloga 35.

⁴⁵ Zwitter, v op. 1 cit. razprava, str. 144.

in naroda, seveda pa ji je vera daleč prva pred narodnostjo, ostro napada vsako izražanje svobodoumnih in liberalnih nazorov. Duhovščina še daleč ni v celoti v tem taboru. Precejšen del duhovnikov je sorazmerno liberalnih nazorov, pojav, ki je med drugim povezan tudi s tem, da je mnogim talentiranim kmečkim sinovom zaradi materialnih težav drug študij onemogočen, pa se brez veselja do duhovskega poklica zatekajo v semenišče.

Bleiweis, urednik dolga leta edinega oziroma glavnega slovenskega časopisa »Novice« in prav preko tega časopisa vodilna oseba slovenske politike vse do svoje smrti leta 1881, je bil sicer v veliki meri konservativen, nikakor pa ne klerikalen. Povsem napačno je mnenje Prijatelja, ki je menil, da se je Bleiweisov krog že v petdesetih letih vdal Jeranovemu klerikalizmu in da kažejo »Novice« že v začetku 60. let docela ultramontansko podobo, pa je zato dal tudi obdobju od leta 1860 do 1868 v slovenski zgodovini ime »obdobje okorelega konservatizma«.

Vse do leta 1867 »Novice« nimajo klerikalnega pečata. V svojih političnih člankih poudarjajo narodnost in narodni program, ne govorijo pa o potrebi obrambe vere in cerkve. Tudi slovenski poslanci na Dunaju ne govorijo v diskusijah o konkordatu ne na tej ne na drugi strani in se ne spuščajo v razpravljanja, kjer bi prišlo do izraza liberalne ali konservativne tendence in naziranja.⁴⁶

Prav tako imajo januarske volitve leta 1867 izrazito narodni značaj, značaj boja za pravice slovenskega jezika, slovenskega naroda. Volilni programi v nobeni deželi ne govorijo o veri, ampak samo o narodnosti in omenjajo duhovščino samo zaradi njene narodnosti. Le klerikalna »Zgodnja danica«, ki ponatiskuje proglašanje slovenskega vodstva, dostavlja svoja, v drugem tonu napisana priporočila, kjer svetuje voliti »poštene, pravične, krščanske, znajdene in domoljubne moške«.

Brž nato pa se položaj izpremeni. Klerikalni del narodnega gibanja, zavedajoč se velike vloge duhovščine v organiziranju slovenske politične stranke in njene volilne zmage, je, kakor kaže, zahteval od vodstva narodnega gibanja, da podpre tudi boj cerkve za konkordat, da stopi v obrambo vere. V proglasu »narodnega volilnega odbora za vojvodstvo kranjsko«, datiranim 4. marca 1867, za ponovne volitve v kranjski deželni zbor, že najdemo omenjeno vero, o kateri januarja še ni bilo besede. »Ako bivši vaši poslanci niso izgubili zaupanja vašega,« je rečeno v proglasu, »boste jih zopet volili kajti geslo njih bilo je in zmiraj bode: vse za vero, cesarja in domovino!«. S tem je bil dan uradni slovenski politiki prvič v šestdesetih letih katoliški, klerikalni pečat. Tudi druga volilna navodila v »Novicah« uporabljajo to sicer že staro, a zdaj v uradno narodno politiko sprejeto geslo. Liberalni Zarnik napiše članek Naša duhovščina in sedanje volitve, ki brani pravice duhovščine do udeležbe v političnem življenju in pravi, da pravi katoliški duhovnik ne sme križem rok držati in nevtržno gledati ob proticerkvenem boju nemških liberalcev. »Tak duhoven, ki bi se v tacih zadevah tako obnašal, ne bi

⁴⁶ O odnosih med klerikalci in liberalci v prvi polovici šestdesetih let glej v op. 2 cit. delo.

bil niti mlačen, niti mrzel, temuč že popolnoma zmrznjen.« V Einspielerjevem »Slovincu« pa je objavljen dolg članek Vse za vero, cesarja in domovino, ki utemeljuje to geslo.

Kljub pisanju v korist konkordata in cerkve, ki se zdaj začne, pa je v »Novicah« argumentacija v mnogih člankih različna od argumentacije klerikalne »Zgodnje danice«. »Novicam« pri konkordatu ne gre za pravice in interese cerkve, razlogi v polemiki so jim veliko bolj praktične in nacionalne narave: nemški liberalci trdijo, da je glavni vzrok nesreč v Avstriji verska nestrpnost katolikov — mi pa vemo, da je Avstriji prva in neobhodna potreba enakopravnost narodov. O konkordatu govorijo zato, da lahko molčijo o drugih, pomembnejših, resničnejših avstrijskih problemih. Šolski zakon pomeni krivico do naše slovenske duhovščine, ki je za šolstvo ogromno napravila, ki je zastonj učila in slovenščino uveljavljala, in tako naprej.

Slovenski narodni tabor z liberalci vréd nasprotuje protikonkordatskim akcijam, tako npr. liberalni Razlag v brežiškem okrajnem zastopstvu. Slovenska večina je menda preprečila, da bi se protest proti konkordatu sploh pojavil na seji mestnega sveta ljubljanskega. Toda prav tako ta slovenski narodni tabor ni kazal vneme, da bi začenjal kako akcijo za konkordat. Slovenski večini ljubljanskega mestnega sveta ni prišlo na misel, da bi sprejela kako resolucijo v obrambo konkordata. Val peticij z naširoko pobiračnimi podpisi iz vseh delov slovenskega ozemlja, poslanih nato parlamentu, je, kakor vsaj kaže, izključno delo duhovščine oziroma klerikalnega dela prebivalstva.⁴⁷

V državnem zboru slovenskih poslancev glede konkordatskih in cerkvenih zadev, vsaj v začetku, ni vezala klubska disciplina.⁴⁸ Vendar pa je bil, kot se zdi, pritisk klerikalizma kakor tudi težnja, ne priti z njim v konflikt in cepiti narodno gibanje, dokaj močan. Liberalni Svetec se je oglasil (20. julija) v prilog klerikalnemu predlogu, vendar pa je skušal, kakor se nam zdi, vzbuditi vtis, da govori z nevtralnega stališča, ne kot prizadet katolik ampak kot miroljuben politik, ki se boji verskih bojov in svari pred njimi. Noben slovenski poslanec razen župnika Pintarja in grofa Barba — niti Toman niti Svetec, ki sta bila glavna govornika — se ni posebej ostro angažiral v obrambo cerkve in konkordata. Prijateljeva trditev, da je Toman branil konkordat z isto vnemo kot tirolski pater Greuter, je gotovo močno pretirana.

Včasih se nekateri poslanci izognejo glasovanju. Klun stalno, Lenček pa večkrat glasuje v protikonkordatskem smislu.⁴⁹ Kakor je grof Barbo predložil parlamentu peticijo dunajskih katolikov za ohranitev konkordata (29. oktobra), tako je predložil Lipold peticijo okrajnega zastopstva v Laškem za ukinitvev konkordata (25. oktobra).⁵⁰ Klun je 25. in 26. oktobra govoril v protikonkordatskem smislu v diskusiji o zakonu o

⁴⁷ O odnosih med klerikalci in liberalci leta 1867 glej v op. 20 cit. delo.

⁴⁸ »Novice« 31. jul. 1867 (str. 257), Klunovo pismo Bleiweisu (Naši zapski 6, 1909, str. 202).

⁴⁹ »Zgodnja danica« 1867, str. 138, 170, 179, 246, 248, Novice 1867, str. 257.

⁵⁰ Stenographische Protokolle (kot v op. 14), str. 1138, 1223.

razmerju šole do cerkve — toda brž nato je zapustil slovensko stranko in se preselil v klopi nemškega levega centra.

Ravnanje slovenskih poslancev nikogar ni zadovoljilo. Odločno klerikalnim ljudem, ki jim je zaradi svojega protikonkordatskega stališča zoprni cel parlament, je slovenska obramba konkordata premedla in premalo odločna, prav tako pa so nezadovoljni tudi na liberalni strani. Slovenski študentje na Dunaju so 7. novembra 1867 sklenili adresso slovenskim državnim poslancem, ki jih obsoja, da so zagovarjali konkordat. Toda ta adressa ni bila nikdar podpisana in odposlana: pokopala sta jo strah pred sorodniki-duhovniki in oziri na vlogo duhovščine v narodnem življenju. Ta zadnji razlog, povezan s skrbjo za slogo v narodnem gibanju, je narekoval zadržanje slovenskih liberalcev v tem času tudi sicer.

Ko so liberalni mladoslovenci začeli izdajati »Slovenski narod«, so v njegovem političnem programu omenili tudi cerkveno vprašanje ter napisali o njem naslednje: »Slovenski narod ne bo nikdar preziral, kako globoke korenine ima v našem narodu katoliška cerkev. Dobro nam je znano, za koliko blagega narodnega razvitka se imamo nji zahvaliti in koliko ga imamo še od nje pričakovati. Tedaj ne bodo samo našemu listu verske zadeve, dogme in bistvene cerkvene naprave svete, kakor so celemu narodu, ampak poganjal se bodo npr. tudi za to, da se neoskrunjeno ohrani cerkveno premoženje, da se ljudska šola ne loči od cerkve, da se oživlja bolj in bolj javno cerkveno življenje.«⁵¹

Tega programa se je držal Slovenski narod v naslednjih letih. Priznaval je duhovščini njene zasluge in pozitivno vlogo v narodnem gibanju, ni branil ali hvalil liberalnih zakonov, ki so zmanjševali vlogo cerkve v državi, ni pa tudi branil cerkve in napadal liberalizma. Če lahko rabimo to besedo, je bil v velikih cerkveno političnih konfliktnih tistega časa nevtralen, je skušal ne govoriti o njih. Menil je, da bi pisanje o verskih zakonih in podobnih problemih utegnilo razdvojiti Slovence v dva tabora in to bi narodni stvari škodovalo.⁵² Hotel je enotnost narodnega gibanja in je zavračal pogosto se ponavljajoče mnenje, da obstajata na Slovenskem dva tabora, liberalni in klerikalni, prav tako pa tudi določene pozive za sodelovanje na liberalni podlagi z nemške strani.⁵³ Kakor je nastopal zoper misel, da bi se formirala slovenska liberalna stranka, tako je nastopal tudi zoper snujoče se posebne katoliške organizacije. Tistim, ki so zahtevali angažiranje v obrambo vere, je odgovarjal, »da je naša narodnost v veliko večji nevarnosti kakor katoličanstvo«, in je to nevarnost argumentiral z mednarodnim položajem, z nemško in italijansko nevarnostjo, z možnim razpadom Avstrije. Zato je treba delati zdaj za narodnost, za druga vprašanja imamo še čas.⁵⁴

Tabori, glavna politična akcija, ki so jo začeli in v glavnem tudi izvedli liberalni mladoslovenci, se nikjer niso spuščali v cerkvenopoliti-

⁵¹ »Slovenski narod« 2. apr. 1868.

⁵² »Slovenski narod« 31. dec. 1868.

⁵³ »Priatelj« III, str. 285 in naslednje.

⁵⁴ »Slovenski narod« 31. dec. 1868.

⁵⁵ »Zgodnja danica« 13. nov. 1868.

tične probleme. Njihove zahteve so samo nacionalne, v obrambo vere in cerkve nikjer ne nastopajo, kljub temu, da so na klerikalni strani to želeli.⁵⁵ To pa kaže, da je bil liberalni tabor toliko močan, da je s svojo politiko pridobil tako široke kroge, da mu večja popuščanja niso bila potrebna, da je mogel držati politiko molka in nevtralnosti, vendar ne povsod in v enaki meri.

Medtem ko dunajska slovenska študentska mladina izraža Tomanu nezaupnico zaradi njegove oportunistične narodnostne in klerikalne protisvobodoljubne politike (marca 1869)⁵⁶ in se na Štajerskem pojavljajo izrazite javne izpovedi liberalnih nazorov (Serbec, Dominkuš), je na Kranjskem povsem drugače. Tu je bilo že leta 1867 popuščanje klerikalizmu najmočnejše, tu se postavlja tudi zdaj deželni zbor v obrambo vere, kandidira liberalni Razlag pod geslom za vero, dom, cesarja⁵⁷ in je pod istim geslom sestavljeno vabilo za tabor v Kalcah⁵⁸ itd. Tu ima torej slovenska stranka tudi zdaj klerikalen pečat, kakor ga v splošnem slovenskem merilu v letih 1868 in 1869 nikakor nima.

Kakor je v liberalnem taboru struja, ki bi bila rada bolj liberalna, tako imamo tudi v klerikalnem taboru zmernejše in nestrpne. Medtem ko so ti zahtevali, da sprejme slovenska politika obrambo vere v svoj program, agitirali proti Slovenskemu narodu, napadali mladoslovenske politike in tudi nekatere duhovnike kot veri sovražne, so oni zavzemali strpnejše stališče, zadovoljujoč se s tem, da se ne napada vere in cerkve. Tudi klerikalni tabor sprejema program Zedinjene Slovenije.⁵⁹ Ko očita nemško glasilo »Laibacher Tagblatt« slovenskim klerikalcem, da so proti zedinjeni Italiji pa za Zedinjeno Slovenijo, odgovarja »Zgodnja danica«, da je nekaj drugega zediniti ločene narodnosti pod enim in istim vladarjem kot pa enemu vladarju dežele grabiti in jih dajati drugemu.⁶⁰

Pod tem sorazmernim mirom in slogom pa so tlela vedno večja bodoča nasprotja. Katoliški klerikalni tabor se v Avstriji konec šestdesetih let vedno bolj organizira. Nastajajo katoliške čitalnice, politična, tiskovna društva itd. Ta val zajame tudi slovenske dežele. V letu 1868/69 nastane Katoliška družba za Kranjsko, leta 1869 tako društvo v Trstu, leta 1870 v Gorici; vsa naj bi združevala tako Slovence kot Nemce in Italijane z namenom buditi in krepiti katoliško zavest in ljubezen zoper nevarnosti in napade novega časa. Leta 1869 nastajajo katoliško-politična društva na Štajerskem in Koroškem. Leta 1871 se ustanovi katoliško tiskovno društvo v Mariboru.⁶¹ Pri volitvah leta 1870 je v nemških deželah monarhije prvič nastopila organizirana klerikalna stranka in dosegla na kmetih precejšnje uspehe. S tem se je klerikalizem okrepil tudi na Slovenskem, vprašanje klerikalno-liberalnih odnosov postaja vedno ostrejšo, klerikalizem sili tudi v vključitev v avstrijsko pravno

⁵⁶ »Priatelj« IV, str. 67.

⁵⁷ »Novice« 31. marca 1869, Triglav 6. apr. 1869.

⁵⁸ »Novice« 5. maja 1869, Triglav 7. maja 1869.

⁵⁹ »Zgodnja danica« 13. nov. 1868.

⁶⁰ »Zgodnja danica« 28. okt. 1870 (str. 348).

⁶¹ Fran Erjavec: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem (Ljubljana 1928), str. 17 in naslednje.

stranko, konservativno stranko »na krščanski podlagi«. Vse to povzroči leta 1873 za par let pravi razcep slovenske stranke na dve nasprotni stranki.

V

Poleg razlik med klerikalnimi ali konservativnimi in liberalnimi naziranjmi so se pokazale v letih od 1867 do 1870 razlike glede konceptov in taktike slovenske narodne politike, kakor smo že omenili v II. poglavju. Obstajala sta dva tabora: tabor »realne« politike, tabor gesla »zmernost je znamenje politične modrosti«, tabor oportunistične politike državnih poslancev — in tabor nasprotnikov te politike, tabor odločne in popolne opozicije proti vladi, tabor, ki je zoper sodelovanje Slovencev v državnem zboru, tabor odločnega boja za Zedinjeno Slovenijo.

V taboru oportunistične politike najdemo konservativce pa tudi mnoge liberalce, v taboru radikalne politike najdemo liberalce pa tudi mnoge konservativce. Vodilni oportunist Luka Svetec je bil leta 1866 eden najodločnejših zagovornikov Zedinjene Slovenije, narodnega prava proti zgodovinskemu in je po svojih nazorih prav gotovo liberalec — na drugi strani pa je leta 1868 med navdušenimi borci za Zedinjeno Slovenijo Mihael Herman, ki se nekaj let pozneje med prvimi odloča za vključitev v pravno stranko, ki ji liberalni Slovenci nasprotujejo — da navedemo samo dva primera. Pri obeh glasovanjih (o adresi in novem besedilu zakona o državnem zastopstvu), ki sta vzbudili leta 1867 največ ogorčenja zaradi oportunizma slovenskih državnih poslancev, je bilo obema najbolj konservativnima poslancema (Barbu in Pintarju) najmanj očitati, saj se glasovanja nista udeležila oziroma sta glasovala proti. Klerikalni tabor seveda ni čutil nobene ljubezni do liberalnega, cerkvi sovražnega parlamenta in do sodelovanja v njem.

V nacionalno radikalnem taboru, ki je proti udeležbi v državnem zboru in hoče odločno zahtevati Združeno Slovenijo in voditi odločen nacionalni boj, dajejo iniciativo in ton liberalni mladoslovenci, zbrani zlasti okrog »Slovenskega naroda«. Med pristaši tega kroga je velika večina zavedne slovenske posvetne inteligence, študentska mladina, pa tudi zelo velik del duhovščine.

So pa razlike po deželah: Na Kranjskem je vodstvo slovenske politike v deželnem zboru in v narodnih društvih skoraj v celoti v oportunističnem taboru; opozicija proti temu vodstvu sicer obstaja, zlasti okrog Levstika, ni pa zelo vplivna. Na Štajerskem pa je pravzaprav vse vodstvo za radikalno politiko, tu ta tabor dominira prav tako kakor oportunistični na Kranjskem. Na Goriškem se deželni poslanci, kakor kaže, ne navdušujejo preveč za radikalne metode. Interpelacijo za Zedinjeno Slovenijo v goriškem deželnem zboru leta 1869 podpišeta samo dva. Černe, demokrat iz let 1848, s Tomanom vred slavljeni borec za slovenske pravice v Schmerlingovem parlamentu, se izreče proti njej. Andrej Marušič, profesor bogoslovja in deželni poslanec, velja s svojim časopisom »Domočina« za glavnega zagovornika politike državnih poslancev in nasprot-

nika mladoslovencev, ki mu očitajo, da je vladen.⁶² Vendar je tabor boja za Zedinjeno Slovenijo zelo močan in pokaže zelo veliko aktivnost, organizira tabore na Goriškem in ustanovi politično društvo Soča (1869), v katerem prevladujejo liberalni mladoslovenci. Prav tako so na Koroškem mladoslovenci organizatorji taborov in ustanovitelji političnega društva »Trdnjava« (1869), medtem ko stoji konservativni Einspieler zlasti v začetku precej ob strani, kmalu pa začne prehajati vodstvo slovenskega gibanja na Koroškem znova v njegove roke.⁶³

Te razlike so v mnogočem povezane z različno nacionalno-politično situacijo po posameznih deželah. Na Kranjskem ima deželni zbor slovensko večino, deželni odbor je v slovenskih rokah, to je edina slovenska dežela, ki ima koristi od razširjanja deželne avtonomije. Dobri odnosi med deželo in vlado morejo prinesiti deželi marsikatero korist. Tu je izredno močna želja ostati na oblasti v deželnem zboru, v organih deželne avtonomije. Tu vlada izreden strah pred razpustom deželnega zbora, tu vlada skrb, »kaj poreče vlada«, iz katere se je tako norčeval Levstik, in tehta vsako dejanje in vsako odločitev. Goriška je za Kranjsko druga v najboljšem položaju. Tu so moči v deželnem zboru in odboru med italijansko in slovensko stranjo v glavnem izenačene. Italijanska in slovenska stranka se včasih medsebojno podpirata v boju proti nemščini v šolah in uradih v deželi in proti vladi, drugič pa sta v medsebojnih nacionalnih bojih. Dasi nemške stranke v deželi ni, ker ni nemškega prebivalstva, ima vlada vendarle dokaj močne pozicije. Zdaj izrablja to, zdaj drugo stran, pa tudi slovenska in italijanska stranka apelirata večkrat na vladno pomoč. Mnogi poslanci na eni ali drugi strani se označujejo kot »zmerni« ali »vladni«. Slovence na Štajerskem tlači nemška deželnozborna večina, ki je nepopustljiva, boj v starih deželnih okvirih pa je brez izgledov na uspeh. Na deželno politiko Slovenci nimajo nobenega vpliva. Zedinjena Slovenija se zdi edini izhod. Tako pridemo do tega, da na Štajerskem tudi mnogi konservativni Slovenci odločno zahtevajo Zedinjeno Slovenijo, na Kranjskem pa se zdi tudi mnogim liberalcem taka zahteva zaenkrat neoportuna.

Zedinjena Slovenija je bila vsekakor program, ki je ustrezal potrebam slovenskega naroda, ko je hotel postati enakopraven med drugimi narodi. Tega se ni dalo trditi niti za en drug program, ne za notranje-avstrijski, ne za ilirski, ki sta le »več ali manj izumetničena prilagoditev slovenskega narodnega programa teoriji historično-političnih individualnosti«.⁶⁴ Zato program Zedinjene Slovenije pravzaprav nima pravega konkurenta in si zelo naglo osvaja pristaše. Ideje o potrebi odločnega boja za nacionalne zahteve, za Zedinjeno Slovenijo, se naglo širijo, prodirajo med kmečke množice in zajamejo vse slovenske pokrajine v avstrijski polovici monarhije. Zoper nje enostavno ni mogoče nastopati. Imajo sicer tudi načelne nasprotnike iz konservativnih vrst, toda

⁶² »Slovenski narod« 16. jul. 1868.

⁶³ Janko Pleterški: Narodna in politična zavest na Koroškem (Ljubljana 1965), str. 173 in naslednje.

⁶⁴ Zwitter, v op. 1 cit. razprava, str. 141.

ti se ob plimi nacionalnega navdušenja (kakor že leta 1848) umaknejo v molk ali pa se prilagajajo. Precej resnično je torej, če piše »Slovenski narod« že v začetku leta 1869, da »ni nobene stvari, o kateri bi bili tako vsi Slovenci si edini kot glede Zedinjene Slovenije. Tu ni razločka med mladimi in starimi, kmetom in gospodom, klerikalcem in liberalcem, poslancem ali neposlancem«.⁶⁵ Ko oportunistična stranka na Kranjskem vidi, da tabori uspevajo, da se gibanje širi, se mu pridruži, se vključi vanj. Tabori na Kranjskem, ki se začno leto dni pozneje kot na Štajerskem in Goriškem, so že organizirani tudi od nje.

Če so si Slovenci edini glede Zedinjene Slovenije, če so si edini glede taborov, je pa že glede boja za Zedinjeno Slovenijo v deželnih zborih precej drugače. Tu poslanci sicer niso načelni nasprotniki Zedinjene Slovenije, zdi se jim pa, da v tem ali onem trenutku ali političnem položaju nastopanje zanje ni oportuno, mislijo na različne druge kombinacije, se izmikajo boju in angažiranosti. Na Štajerskem so poslanci odločni, na Kranjskem nastopajo z zamudo in na zelo klavrn način. Akcija leta 1869, sklenjena nedvomno na pritisk od spodaj, ne na Kranjskem ne na Goriškem ni uspela kakor bi morala. Adrese kranjskega deželnega zbora leta 1870 pa že ne moremo več šteti kot izredno pogumno dejanje, saj je bila dana že v bistveno drugih okoliščinah, pod vlado Potočkega.

Še drugače je bilo s slovensko politiko v državnem zboru. »Slovenski narod«, ki je zavračal mnenje, da obstajata na Slovenskem liberalni in klerikalni tabor, je priznaval dva tabora glede politike do državnega zbora, namreč tabor državnih poslancev in tabor opozicije proti njihovi dejavnosti. Prav zato je tudi bil mnenja, da je bila sloga obnovljena z izstopom državnih poslancev 31. marca 1870. Ta izstop pa je bil tako pozen in v takih prilikah, da ga ne moremo šteti za zmago tabora opozicije. Boj med obema strujama tudi ni nikdar šel preko določene meje. Tabori so se zavzemali za Zedinjeno Slovenijo, nikjer pa ni bilo nobenega poskusa, s kako taborsko resolucijo zahtevati abstinenco od državnega zbora, izreči nezaupanje poslancem ali kaj podobnega. Kritika te vrste je ostala v bistvu omejena na časopisje. Ena in druga stran se skrbno varujeta pretiravanja nasprotij. Kljub vsem konfliktom in spopadam se obe zavedata, sta obe prepričani, da je narodno gibanje celota in da je to celoto na vsak način treba ohraniti.

VI

Eno temeljnih izhodišč slovenskega političnega čustvovanja tega časa je bila nedvomno zavest pripadnosti veliki slovanski družini in ideja slovanske vzajemnosti. V političnem okviru habsburške monarhije pomeni vzajemnost težnjo po političnem sodelovanju slovanskih narodov monarhije, po skupnem boju proti centralizmu in dualizmu, nemškemu in madžarskemu gospodstvu. V dejanskem političnem boju je seveda pri-

⁶⁵ »Slovenski narod« 5. jan. 1869.

šlo do mnogih razočaranj: niti niso politiki vseh slovanskih narodov hodili po isti poti, niti niso pri svojih političnih korakih vedno računali na želje drugih slovanskih narodov. Toda kot geslo je igrala slovanska vzajemnost na Slovenskem veliko vlogo: boj proti politiki državnih poslancev v letih od 1867 do 1870 se je bil prav pod tem geslom. Čehi, gospodarsko in politično mnogo razvitejši in močnejši, so veliki učitelji Slovencev; »učimo se od Čehov« se ponavlja vedno znova kot vodilo.

Slovansko čustvovanje je zelo močno. To je misel na razširjenost in številnost Slovanov, na njihovo prebujanje in svetlo bodočnost, posebej je to še v veliki meri misel na veliko in močno Rusijo. Te misli ne gre razumeti, kot navdušenje za carizem. Kot je pisal »Slovenski narod«: »bože carja hrani se pri nas inostranskih Slovanih glasi: bože daj bratovskemu nam narodu ruskemu srečo, bože ohrani najkrepkejšega sina Slave.«⁶⁶ V vsem tem čustvovanju ni dosti razmišljanja ali kritičnega vrednotenja carskega režima in njegove politike, ne realne presoje, ne poznavanja Rusije in ruskih problemov; v tem čustvovanju ni bistveno, ali je Rusija absolutistična ali demokratična, taka ali drugačna, važno je da obstaja, da s svojo eksistenco daje oporo v nacionalnih spopadih, vzbuja upanje v bodočnost.

Po vojni leta 1866 in uvedbi dualizma naslednje leto se je rusofilstvo izredno razmahnilo. Demonstrativno se poje himna Bože carja hrani, nazdravlja ruskemu narodu in carju. »Romanja v Moskvo« na etnografsko razstavo leta 1867 se udeležijo tudi trije Slovenci (Matija Majar, Ivan Vilhar, Aleksander Hudec), vendar pa med temi ni niti enega takratnega vodilnega politika; previdna slovenska politika ni šla tako daleč kakor češka ali hrvatska; pojavila se je tudi kritika te previdnosti, češ, da bi moral iti tudi Bleiweis na pot.⁶⁷

V trenutkih črnoglednosti, kakor jih je ob dvigu Prusije in domačih težavah precej, se marsikomu zdi, da Slovincem, ki kot majhen narod nimajo bodočnosti, ostajata le dve možnosti: »Ali bomo Prusi ali pa Rusi.« Ob taki alternativni se seveda Slovenci odločajo za Ruse.⁶⁸

V takem vzdušju so se širili tudi koncepti, ki so računali na bodočo vključitev Slovencev v rusko državo; glavni predstavnik te smeri je bil Gregor Blaž.⁶⁹ Imamo pa tudi ljudi, ki so kritično gledali na rusko državo, ki je niso idealizirali in si niso želeli »pol sveta vladajoče centralizirane ruske države«, ampak so računali na slovansko federacijo, v kateri bi imeli vsi slovanski narodi svojo svobodo in samostojnost.⁷⁰

Najbolj stalno se seveda pojavljajo med Slovenci misli na ožjo politično povezavo s sosednjimi južnoslovanskimi narodi. Že leta 1848 se pojavlja, najprej pri Matiji Majarju, misel o ožji zvezi Zedinjene Slovenije s Hrvatsko. Na Hrvatskem je bila ta ideja izražena celo v sklepkih

⁶⁶ »Slovenski narod« 17. apr. 1869.

⁶⁷ Lončar, v op. 1 cit. delo, str. 217.

⁶⁸ »Priatelj« III, str. 173, IV, str. 94.

⁶⁹ O njem glej Dušan Kermavner: Slovenski apostol rusofilstva pred stoletjem (»Priatelj« IV, str. 548–561).

⁷⁰ Kočevar v »Slovenskem narodu« 15. dec. 1870, »Priatelj« IV, str. 226, 525.

sabora junija 1848 v zakonskem členu XI o ožji, bližji zvezi — izraz je prav isti kot pri Majarju — med Hrvatsko ter Spodnjo Štajersko, Koroško, Kranjsko, Istro in Goriško, na drugi strani pa z Vojvodino.⁷¹ Podobne ideje se pojavljajo v začetku 60. let in pozneje.

V obdobju, ki ga tu opisujemo, se jugoslovanske koncepcije izredno pomnože po vojni leta 1866. Ob nemško-italijanski nevarnosti in ob vseh mogočih mednarodnih zapletih potrebujejo Slovenci neke močnejše opore, neke večje enote, ker so sami, kakor je dokaj razširjeno mnenje, premajhni in prešibki. Morebiti je v tej drugi polovici 1866 vplivalo tudi to, da ima hrvatska politika na Slovenskem zdaj več simpatij kot pa prejšnja leta, ker so stališča postala bližja, ker niso uspela ogrsko-hrvatska pogajanja v Pešti in se je hrvatski sabor orientiral zoper dualizem.

Od programov, ki jih je objavil »Slovenec« septembra in oktobra 1866, se štirje navdušujejo za jugoslovansko skupino. Vsi so kombinirani z Zedinjeno Slovenijo. Najprej naj se formira Zedinjena Slovenija, nato naj se združi s Hrvatsko v jugoslovansko skupino, če se bo pokazalo, kot pravi Raič, da je Slovenija sama premajhna enota.⁷² Za združitev s Hrvatsko, meni drug dopisnik, ni več ovire, ker ni več Nemške zveze.⁷³ Tretji dopisnik daje tudi podrobnejšo sliko te jugoslovanske skupine: predvideva eno jugoslovansko dvorno pisarno s tremi odseki za Slovence, Hrvate in Srbe. Generalni zbor bi se sestajal izmenoma v Ljubljani in Zagrebu, kulturni center z univerzo in akademijo s srbskohrvatskim učnim jezikom bi bil Zagreb, slovenske gimnazije bi imele srbohrvaščino kot obvezen predmet.⁷⁴ Svetec v svojih člankih v »Novicah« in »Slovincu« sicer ni o zvezi s Hrvatsko nič napisal, razložil pa je svojo idejo jugoslovanske skupine zelo obširno v pismu Vošnjaku 26. oktobra 1866⁷⁵ in verjetno razlagal te misli tudi na ljubljanskem sestanku slovenskih politikov 27. septembra.⁷⁶ Tudi v »Novicah« najdemo v tem času več glasov za jugoslovanski program. Svečanosti ob tristoletnici Nikole Zrinjskega od 24. do 26. novembra 1866 v Zagrebu se je udeležila zelo številna slovenska delegacija z najpomembnejšimi politiki (Bleiweis, Toman, Costa, Svetec, Razlag in drugi).⁷⁷ Vošnjak je sprejel jugoslovansko skupino v svojo politično brošuro »Slovinci, kaj čemo?«. Poleg Zedinjene Slovenije in Hrvatske je izrecno prištel v to skupino tudi Vojvodino (»srbsko vojvodstvo«).⁷⁸

⁷¹ Zwitter, v op. 1 cit. razprava, str. 112, 115.

⁷² »Slovenec« 29. sept. 1866 (iz Haloz).

⁷³ »Slovenec« 3, 6. okt. 1866 (A. O. U. iz Ljubljane).

⁷⁴ »Slovenec« 29. sept. 1866 (od Savine).

⁷⁵ Vošnjak: Spomini I, str. 210—213.

⁷⁶ Vošnjak: Spomini I, str. 209—210 (Svetčevo pismo 30. sept. 1866), »Priatelj« II, str. 112. Svetčeve besede »prašam tedaj, zakaj me ti in Raič nista podpirala« se verjetno ne nanašajo na mariborski shod, kakor meni Prijatelj (str. 111), ampak na ljubljanski sestanek. Na to kaže vsebina celega pisma, pa tudi v pismu omenjeni udeleženci: v Ljubljani so bili vsi (glej seznam v »Novicah« 3. okt. 1866, str. 320), medtem ko Raiča Vošnjak med udeleženci mariborskega shoda ne navaja (Spomini I, str. 187 — seznam sicer ni popoln).

⁷⁷ »Novice« 1866 (str. 391, 396, 406, 415).

⁷⁸ V op. 13 cit. delo, str. 39.

Nekatera hrvatska društva so prav ob času kronanja Franca Jožefa za ogrskega kralja demonstrativno priredila izlet v Slovenijo, ki je bila prav tedaj ogorčena zaradi glasovanja svojih dunajskih poslancev za dualistično adresu. Malo pozneje, v začetku julija 1867, je sestavljal Levstik program novega slovenskega političnega časnika, ki naj bi začel izhajati v Ljubljani. V njem je izredno poudaril jugoslovansko idejo. Zaradi nje je spremenil ime projektiranega časnika (»Slovenski narod«) v »Slovenski jug«, v programu pa je zapisal, da je politika narodnosti, ki velja zadnje čase, premalo, »kajti v odcepljenosti je naš poldrugi milijon prešibko število, da bi odbijalo protivne napade... Samo en pot je, po katerem utegnemo ubežati temu zlu, samo en trden jez, kateri naš utegne braniti. Ta jez najdemo na avstrijskem jugu v politični solidarnosti z junaškimi brati, katere so iste matere, istega jezika z nami in kateri našo bratovsko roko veseli poprimejo, nam in sebi na podporo. Da rečeno zvezo osnujemo in utrdimo, pa da zataremo vsako misel, katera na to namerja, da bi mi sami zase mogli kdaj kaj biti, — to naj bode naša prva skrb«.⁷⁹

V vrsti uvodnikov v mladoslovenskem »Slovenskem narodu« poleti 1868 se je razpravljalo o tem, kaj početi Slovincem, če bi propadla habsburška monarhija. Rešitev so videli ti članki v zvezi z narodi ogrske krone, zvezi, ki bi ustrezala tudi naravnim in trgovskim interesom Slovencev ter bila zanje tudi nacionalno ugodna. Zadnji čas je, je rečeno, da se narodi na vzhodu sporazumejo in stopijo v obrambno zvezo proti romansko-germanskim navalom.⁸⁰ Ta kombinacija z Ogrsko se zdi za splošno slovensko politično čustvovanje tistega časa nekoliko nenavadna, saj je antipatija do Madžarov na Slovenskem precejšnja, ustreza pa vsaj deloma zamislim, ki so se tisti čas pojavljale drugod, npr. v Beogradu, o ogrsko-romunsko-južnoslovansko-grški konferenciji, kakor si jo je zamišljal memoar srbske vlade z dne 22. septembra 1866, namenjen francoskemu cesarju Napoleonu III., ali pa načrt Hrvata Oreškovića, bivšega avstrijskega oficirja v srbski službi, iz marca 1867.⁸¹

Proti jugoslovanskemu programu so se pojavljali tudi pomisleki, ki pa večinoma niso izhajali iz načelnega nasprotovanja povezavi Slovencev z drugimi jugoslovanskimi narodi, pri čemer se je največkrat in najbolj govorilo o Hrvatski, s katero je bilo seveda tudi največ stikov. Večkrat se kaže nezadovoljstvo s hrvatsko politiko ali nezaupanje vanjo, odpor do Madžarov, kolikor bi povezava s Hrvatsko pomenila tudi zvezo z Ogrsko, strah pred vsiljevanjem hrvatskega jezika itd. Nekaterim se zdi jugoslovanska skupnost premajhna, nesposobna svobodnega življenja ter jo odklanjajo zaradi slovanske skupnosti ali Rusije; nekaterim pa je jugoslovanstvo nekaka prehodna stopnja do slovanske skupnosti.

⁷⁹ Fran Levstik: Zbrano delo, Osmi knjiga (Ljubljana 1959), str. 315 do 316, 434.

⁸⁰ »Slovenski narod« 16. jul. 1868.

⁸¹ Glej dokumente v Vojislav J. Vučković: Politička akcija Srbije u južno-slovenskim pokrajinama habsburške monarhije (1859—1874) (Beograd 1965), str. 225—234, 283—287.

Za časa francosko-pruske vojne, v drugi polovici leta 1870, se jugoslovanski politični program pojavi na znatno višji ravni, ne več le v časopisnih člankih in načrtih, ampak kot sporazum politikov prizadetih narodov. 7. in 8. novembra je bil v Sisku sestanek hrvatskih in slovenskih politikov. Program, ki so ga sestavili, je predvideval federacijo Hrvatske in Slovenije v realni uniji z Ogrsko, torej kot del ogrske polovice dualistične monarhije, vendar ta program ni bil definitivno sprejet, ampak je bil dogovorjen nov sestanek v Ljubljani.

Od 1. do 3. decembra so se sestali v Ljubljani slovenski, hrvatski in srbski politiki z ozemlja monarhije. Ta jugoslovanski kongres je sprejel izjavo, v kateri je rečeno, da je ostala enotnost južnih Slovanov »skozi vse veke svetovnih dogodkov neprestano živa v narodnem čustvu in se javlja proti drugim narodom v jedinstvu jezika«, da čutijo Slovenci, Hrvati in Srbi, ki živijo v mejah habsburške monarhije, dandanes enake narodne potrebe, da zaradi tega združujejo »vse svoje moralne in materialne moči ter jih hočejo uporabljati na svoje jedinstvo na književnem, gospodarskem in političnem polju«, da bodo delovali za uresničenje svoje enotnosti na vsak zakonit način in se sporazumevali ob vsakem vprašanju in da »bodo osnovali svoje delovanje tudi na to, kako bi pomagali zadovoljiti v enakih potrebah svojim bratom onstran meje, s katerimi so ene narodnosti«.

Kot prvemu javnemu uradnemu dogovoru med politiki treh narodov gre ljubljanskemu kongresu pomembno mesto v slovenski zgodovini. Po trdnosti in trajnosti sklepov je imel manjšo veljavo. Vojvodinski Srbi so se v glavnem opredelili proti njemu. Svetozaru Miletiću se je med drugim zdelo zaenkrat, ob grozeči nevarnosti, da se bo nova Nemčija polastila vseh slovenskih dežel, neoportuno, sprejemati tako politično sodelovanje s Slovenci.

Glede konkretnih političnih rešitev je bil program precej nejasen. Ni se odločil niti za zedinjenje v ogrski državni polovici, kakor je bilo predlagano v Sisku, niti za zedinjenje v federalistični monarhiji, za kar so bili v glavnem Slovenci, s svojo formulacijo pa ni izključeval nobene od teh dveh možnosti niti kakih drugih, recimo tudi združitve izven habsburške monarhije. Nekateri udeleženci so po kongresu izrecno izjavljali, da izjava ni imela namena utrjevati monarhijo niti se obvezovati do nje (Mrazović) in da (vsaj nekateri) udeleženci niso niti najmanj mislili na trdoživost in trajnost monarhije (Kostić), drugi pa so, zlasti v javnih govorih, poudarjali habsburški okvir (tako Costa in Razlag na občnem zboru »Slovenije« 6. januarja 1871, Lavrič na občnem zboru »Soče« 23. februarja 1871).⁸²

⁸² O ljubljanskem kongresu glej zdaj: Kosta Milutinović: Problematika ljubljanskega programa 1870 kod Srba i Hrvata (Zgodovinski časopis 10-11, 1956-57, str. 154-182), s slovenskim in srbskim tekstom resolucije po Slovenskem narodu (»Novicah«) in Zastavi (str. 165-166), Dušan Kermavner: Nekaj kritičnih pripomb k razpravljanju dr. Koste Milutinovića v tem časopisu (prav tam 14, 1960, str. 203-217), isti: Hegemonistična prekonstrukcija jugoslovanskega programa v Ljubljani leta 1870 (prav tam 16, 1962, str. 81-144), Fran Zwitter: Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870 (prav tam str. 145-170), Dušan Kermavner: Še nekaj gradiva o ljubljan-

V praktični izvedbi programa je začel 5. januarja 1871 izhajati v Sisku dnevnik »Südslawische Zeitung«, a le za pol leta. Ljubljanski program so sprejela slovenska politična društva po posameznih deželah, tako kranjska Slovenija, goriška Soča, koroška Trdnjava, propagirali so ga časopisi, v njegovem znamenju je bil naslednji tabor, organiziran v Kastvu v Istri (21. maja 1871), s hrvatsko-slovensko udeležbo in značajem — toda vse to je zelo hitro minilo. Sestavljen ni bil niti memorandum cesarju, ki bi ga po sklepu kongresa morali izdelati. Do kakega globljega in trajnejšega sodelovanja, kakor ga je predvideval program, ni prišlo.

Posebej je poudariti, da je v vseh jugoslovanskih načrtih Zedinjena Slovenija sestavni del širše enote, zamišljene kot federacija enakopravnih delov. Zato je popolnoma točno, da jugoslovanski program ne ukinja programa Zedinjene Slovenije, niti ga ne spreminja, ampak samo dopolnjuje. »Slovenijo bomo zahtevali, kakor smo jo zahtevali dozdaj«, piše »Slovenski Narod«, »samo da jo bomo zahtevali z večjo močjo, ker smo si pridobili novih zaveznikov«. ⁸³ S hrvatske strani pa je še pred obema sestankoma v Sisku in Ljubljani pisalo glasilo Narodne stranke Zatočnik, da nikakor ne gre vsiljevati Slovencem hrvatski jezik. »Spoznali smo za najprvo potrebo, da ima vsak slovanski narod najprej tako vrediti svojo posebno hišo, ka bi v njej nihče drug ne mogel početi kar mu drago, ne mogel nihče drug v njej gospodariti, z njegovim zborom razpolagati, razen narod sam.« ⁸⁴

VII

Kakšno je v tem času stališče Slovencev do Avstrije, do habsburške monarhije? Gotovo je, da se v objavljenih programih in izjavah poudarja navezanost na monarhijo, težnja Slovencev po življenju v Avstriji, znikanje vsake misli na kako protiavstrijsko tendenco. V tem smislu so proavstrijski vsi naši programi, i klerikalni i liberalni. Da Slovenci ne silimo iz Avstrije, poudarja Levstik v svojem političnem programu »Slovenskega juga« in se sklicuje na »sijajne čine starodavne zgodovine«. ⁸⁵ »Slovenski narod« postavlja na čelo svojega političnega programa »jedinno, mogočno in svobodno Avstrijo«, opredeljujoč jo kot zavetje pred Italijo in Prusijo. ⁸⁶ Od leta 1865 dalje se pri utemeljevanju Zedinjene

skem kongresu leta 1870 (prav tam 17, 1963, str. 155—170), isti: O nekaterih krivih prijemih v političnem. zgodovinopisju (prav tam str. 225—254), Fran Zwitter: Odgovor polemičnemu izkrivljanju (prav tam 18, 1964, str. 243—250), Dušan Kermavner: Se iz predzgodovine jugoslovanskega kongresa v Ljubljani decembra 1870 (prav tam 19—20, 1965-66, str. 319—354), Vera Ciliga: Narodna stranka i južnoslavensko pitanje 1866-70 (Historijski zbornik 17, 1964, str. 85—114), Dušan Kermavner: O najnovejši apologiji hrvaške Narodne stranke (prav tam 18, 1965, str. 251—283). K temu je dodati še Kermavnerjev pregled polemike ter nekatere popravke v knjigi Slovenska politika v letih 1879 do 1895 (Ljubljana 1966) (Priatelj V), str. 537 in naslednje.

⁸³ »Slovenski narod« 13. dec. 1870.

⁸⁴ Citirano po »Priatelj« III, str. 187.

⁸⁵ Levstik: Zbrano delo VIII, str. 316.

⁸⁶ »Slovenski narod« 2. apr. 1868.

Slovenije ali slovenskega zedinjenja na historični podlagi rado poudarja, da bi bila taka tvorba v interesu monarhije, da bi bila to obramba, krepka podpora monarhije proti italijanskim aspiracijam.

Vendar pa ta navezanost na Avstrijo nikakor ni brezpogojna. »Poroštvo obstanka in uspešnega razvijanja avstrijske države vidimo edinole v obveljavi federalističnih načel«, je rečeno v programu »Slovenskega naroda« in podobno v nešteti drugih izjavah. O Avstriji pa, ki bi enakopravnosti svojim narodom ne dala, so sodbe zelo ostre in neugodne. V trenutku, ko postaja dualizem stvarnost in polni Slovence z ogorčenjem, zapiše Einspielerjev »Slovenec«: »Če svojih pravic ne vidimo spoštovanih, ali bi se bilo kaj čuditi, če porečemo tudi mi: če nam bi grenili naš položaj v Avstriji... nas bi razpad te države nič več ne polnil z ravno dušnostjo, ampak bi si ga prav s hrepenenjem želeli«. ⁸⁷ Citirane besede so Kaiserfeldove in se nanašajo na razmerje Nemcev do Avstrije.

Poudarjanje navezanosti na Avstrijo pri sestavljalcih programov in piscih člankov je gotovo plod različnih nagibov. Pri mnogih, zlasti klerikalno in konservativno usmerjenih ljudeh izhaja nedvomno iz globokega, tradicionalnega občutka in prepričanja. Pri mnogih more biti to le hladen političen račun: ob nevarnostih, ki prete Slovincem, zlasti ob nemški (takrat so radi rekli: pruski) in italijanski, je najboljša rešitev še v habsburški monarhiji. Liberalni Zarnik je v svojem volilnem programu z dne 1. maja 1869 točko o odnosu do Avstrije formuliral popolnoma v tem hladnem smislu: »Da nam med vsemi državnimi kombinacijami Avstrija daje še vedno največje poroštvo za ohranjenje in vzdrževanje naše narodnosti; a to edino le takrat, ako se Avstrija na svoji po naravi odmerjeni, to je, federativni podlagi ustroji«. ⁸⁸ Nedvomno je poudarjanje zvestobe Avstriji in dinastiji mnogokje tudi le propagandnega značaja in neiskreno: na eni strani, da bi bile slovenske težnje in zahteve bolj sprejemljive za vladno in dvor, na drugi strani, v obrambo proti nemškemu nacionalnim nasprotnikom, ki so Slovincem v tem času zelo radi podtikali protiavstrijske tendence, zlasti še, če je šlo za jugoslovanski program ali slovanska in rusofilska čustva. Na podoben način so tudi polemike s slovenske strani rade prikazovale nemške nacionalne ideje kot protiavstrijske. Levstik, ki, kakor vemo, ni imel vere v Avstrijo, je rad poudarjal avstrijstvo Slovencev v svojih člankih. Nazadnje moramo misliti tudi na tiskovno zakonodajo in cenzurno prakso, ob kateri ni bilo mogoče napisati vseh misli, zlasti seveda ne protiavstrijskih.

V letih, ki o njih govorimo, zlasti po izgubljeni vojni proti Prusiji leta 1866 in po pruski zmagi v vojni s Francijo leta 1870, je tudi na Slovenskem v ospredju vprašanje, ali bo habsburška monarhija sploh preživela velike spremembe evropskega političnega zemljevida, in če Avstrija ne bo več, kaj potem. Zlasti v liberalnem »Slovenskem narodu« se dosti piše o tem. Postavili smo že v svoj program, je rečeno v enem takem članku, da smo Slovenci dobri Avstrijci. Vendar nam noben psi-

⁸⁷ »Slovenec« 3. jan. 1867.

⁸⁸ »Novice« 12. maja 1869.

holog ne bo štel v strašen greh, da nas včasih obide tudi misel na svojo lastno individualnost. Saj se tudi najpoštenjši sin vprašuje, kaj bo počel, če mu mati umre.⁸⁹ Avstrija pa je do nas bolj mačeha kot mati. Glede obstoja monarhije je Slovencem popolnoma jasno, da ni odvisen od njihovih želja, ker so premajhen in preneznaten faktor. Niti je ne morejo obdržati, niti je ne morejo razbiti, tudi če bi jo hoteli.⁹⁰

Najbolj se Slovenci boje vključitve v novo Nemčijo pod vodstvom Prusije in Bismarcka, saj so bile slovenske dežele dolga stoletja del svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti in v letih od 1815 do 1866 Nemške zveze, za zedinjeno Nemčijo pa se je vselej zahteval že iz ekonomskih razlogov dostop do Trsta in Jadranskega morja. Pretenzije raznih italijanskih piscev, o katerih mnogo piše slovensko časopisje, obsegajo vse Primorje, često pa tudi preko tega še dele Kranjske in Kanalsko dolino, pa tudi še več. Priključitev Nemčiji ali Italiji ali razdelitev med obe bi nedvomno — o tem so si vsi edini — pomenila za Slovence strahoten udarec in bi jih spravila v mnogo slabši položaj kot pa je bil ta sedanji v habsburški monarhiji. Odtod — čisto brez zveze z ljubeznijo ali navezanostjo nanjo — določen strah pred propadom Avstrije, strah pred slabšim, ki bi lahko sledilo — strah, ki ni bil neupravičen.

Slovenci so dostikrat zaskrbljeni tudi zato, ker jih njihovi lastni zavezniki in sobojevniki ne upoštevajo dovolj. Dokaj pogosto ti niso prepričani o njihovi bodočnosti ali pa se jim zdi, da so preneznatni ali da živijo na preveč nevarnem prostoru ter jih zato, vsaj začasno, prepuščajo usodi. Na konferenci federalistov konec julija 1866 so bili le Čehi, Poljaki in Hrvati; Riegerjev program, ki je bil tu predložen, je Slovence docela prezrl in jih pustil v sklopu nemških dednih dežel, kar je seveda med Slovenci zbudilo veliko razočaranje. Podobno je prezrl Slovence Poljak Smolka v svojem federalističnem govoru 18. septembra 1869.⁹¹ Jurčič je očital hrvatskim časopisom, da so se v letih po dualizmu »vselej strašno malo ali celo nič« brigali za slovenske probleme.⁹² Od raznih načrtov, ki so se ukvarjali z razpadom Avstrije, so nekateri Slovence upoštevali, nekateri pa ne. Že omenjeni memorandum srbske vlade iz septembra 1866 je predvideval postopno likvidacijo monarhije: v prvi fazi Slovenci še ne bi bili vključeni v novo konfederacijo, pač pa v poznejši.⁹³ Ob polemiki o jugoslovanskem ljubljanskem programu leta 1870 (kakor smo tudi že omenili), je bil Svetozar Miletić zaradi nemške nevarnosti proti takojšnjemu povezovanju s Slovenci, predvideval pa je zvezo z njimi za pozneje, po velikem nemško-slovanskem konfliktu.⁹⁴

Ves boj za Zedinjeno Slovenijo, ki so ga liberalni mladoslovenci začeli s tabori in z akcijami v deželnih zbiorih, je bil povezan s predvidevanjem razpada Avstrije. Že Svetec je v svojem pismu Vošnjaku 26.

⁸⁹ »Slovenski narod« 11. jul. 1868.

⁹⁰ »Slovenski narod« 11. jul. 1868, 17. dec. 1870.

⁹¹ »Priatelj« III, str. 84, 85, 492.

⁹² »Slovenski narod« 15. okt. 1879.

⁹³ V op. 81 cit. delo str. 225—234.

⁹⁴ »Zastava« 4. dec. 1870.

oktobra 1866 med argumenti v korist programa Zedinjene Slovenije navedel misel, za katero pravi, da se je javno (zaradi cenzure) ne sme povedati in ki jo tu podajamo v nekoliko bolj svobodnem povzetku: Če se bo Bismarcku posrečilo ustvariti Zedinjeno Nemčijo, bomo Slovenci vključeni vanjo, če ne bomo prej imeli Zedinjene Slovenije, če ne bomo prej po upravnih mejah ločeni od avstrijskih Nemcev — prav tako, kakor so bili zdaj Beneški Slovenci priključeni Italiji, ker so veljale stare zgodovinske meje provinc; to pa se jim verjetno ne bi zgodilo, če bi bile meje prej preurejene po narodnostih. To se pravi, treba je čimprej doseči Zedinjeno Slovenijo. Zedinjena Slovenija, naslonjena na sosednje Južne Slované — v tem je upanje, da nas potem Nemčija ne bo mogla priključiti, računati bi mogli na podporo držav, ki bi si ne želele premočne Nemčije (Francija in Rusija) in tudi narodno načelo bi nam bilo v pomoč.⁹⁵

Svetec je sicer leta 1867 zavil na oportunistično politiko, toda mladostlovec, zbrani okrog »Slovenskega naroda«, so začeli uresničevati ta program. »Če katastrofa pride,« je pisal Jurčič v »Slovenskem narodu« 17. decembra 1870, »mora nas najti pripravljene in naš narod in svet in naši protivniki Nemci morajo vedeti, kam hočemo, kaj tirjamo. Z zedinjenjem Slovencev med seboj — postavili smo prvi del našega programa za bodočnost na dnevni red, z idejo zveze s Hrvati — drugi del. Sedaj nam je delavnim biti, da se te ideje v narodu utrdijo in da se zvršetku bližajo. Kedaj bodo realizirane, ter ali v monarhiji, ali po rešitvi orijentalnega pitanja — to ne odločujemo mi, to odloči bodočnost, ktera bode naše želje že na dnevnem redu našla in narod pripravljen dobila.« Podobno piše Zarnik v začetku naslednjega leta in posebej citira kot tudi za Slovence veljavne Deákove besede: »Če Avstrija razpade, si moramo že vnaprej svojo deželo urediti, da z gotovim državnopravnim faktorjem vsakemu tujcu nasproti stopimo.«⁹⁶ V istem smislu se utemeljuje že zgoraj v IV. poglavju omenjena trditev, »da je naša narodnost v veliko večji nevarnosti kakor katoličanstvo« in poudarja, da bo za vero še pozneje čas.

Kakor vidimo iz vsega tega, ob akciji za Zedinjeno Slovenijo ni šlo samo za to, da se monarhija za Slovence pravično preuredi, ampak še posebej za pripravo na morebitni razpad Avstrije. Inicijatorji akcije za Združeno Slovenijo so se zavedali — in ta njihov račun je bil popolnoma pravilen — da bi v primeru razpada moglo rešiti Slovence le to, kar bodo dosegli do tistega trenutka: ali že razmejitev po narodnostnih mejah, ali pa vsaj tako jasno dokumentirana in očitvidna volja, da bodo mogli najti za svojo svobodno eksistenco izven Velike Nemčije ali (oziroma in) Italije oporo v zunanjih silah. Zato akcija taborov, ki naj pokaže razpoloženje množic, zato akcija v deželnih zborih.

S tem pa obenem lahko odgovorimo tudi na vprašanje, kakšen je bil odnos mladostlovcem do Avstrije. Nikakor ne bi mogli pritrditi ti-

⁹⁵ Pismo objavljeno v Vošnjak: Spomini I, str. 213 in naslednje. Glej isto misel pri Levstiku 1871 (»Priatelj« III, str. 510).

⁹⁶ Miroslav Gorše: Doktor Valentin Zarnik (Ljubljana 1940), str. 74.

stim, ki menijo, da so bili povsem privrženi monarhiji, da so računali na Slovenijo le v okviru monarhije, da so bili popolni avstroslavisti. Avstroslavizem je imel svoj veliki čas v letu 1848, v šestdesetih letih je bil položaj že drugačen.⁹⁷ Razočaranju pod Schmerlingom se po kratkem intermezzu upanja pridružuje še večje razočaranje, naravnost ogorčenje ob dualizmu. Še pomembneje pa je, da izginja vera v obstoj Avstrije. Leta 1848 so Slovenci imeli, kakor tudi drugi slovanski narodi monarhije, voljo braniti Avstrijo in boriti se zanjo. Take volje pa zdaj ni. Mladoslavenci so to zelo jasno povedali. »Slovenski narod« piše 17. decembra 1870: »Da je avstrijsko vprašanje identično s slovenskim, trdè pri nas samo tisti politikarji, ki so v absolutističnih časih... narodno politikovati začeli in jim je fraza, da se prej hrib omaje nego Slovenčeva zvestoba, v dušo zarastla, dasiravno stavimo mi drugi glavó, da z nami vred nimajo nikakega veselja, žrtvovati se za Avstrijo, ako nam tudi pravična ni. Gesla: mi hočemo za Avstrijo sladko umreti, tudi če nam za življenje kot narod in Slovani ne dáde garancij — si pri nas še nikdo ni postavil«. V drugem članku pol meseca pozneje pa je rečeno, da brez vse hinavščine želimo, da se Avstrija ohrani, da pa želimo drugačno Avstrijo. Ob taki, kakršna je, »se moramo oklepati, navduševati in žrtvovati le za svojo ožjo domovino« — to se pravi, le za Slovenijo. »Naš državni patriotizem pa nam je predpisan v kazenskem zakoniku in naše požrtvovanje bode toliko, v kolikor se nam bode predpisalo v davkarskih knjigah in v brambovski postavi.«⁹⁸

Vidimo torej, da liberalni mladoslavenci ob dualizmu ne stoje več na pozicijah klasičnega avstroslavizma. Njihov temelj je samo Slovenija — Avstrija je povsem podrejenega pomena. Zanj nimajo ne vere, ne ljubezni, ne občutkov dolžnosti ali žrtvovanja, za bodočnost jim je le ena od možnosti.

Pravega protiaustrijsstva v širšem obsegu gotovo v tem času ni, motili pa bi se, če bi rekli, da ga sploh ni. Pri nekaterih se pojavlja le tu in tam, morebiti celo le v trenutkih afekta in ogorčenja, pri drugih kot stalna tiha misel za najožji krog — toda poleg vsega takega protiaustrijsstva brez vsake dejavnosti je obstojalo, čeprav v neznatni meri, tudi aktivno protiaustrijsstvo. O tem imamo danes še zelo malo raziskav. Samo en primer: Slovenec Janez Pohar je emigriral leta 1863 v Srbijo, leta 1871 pa začel v Bukarešti izdajati časopis Jugoslavija, ki se je zavzemal za federacijo južnih Slovanov, ki bo nastala s propadom Turčije in Avstrije.⁹⁹ Prav v šestdesetih letih se pojavljajo tako v Srbiji kot na Hrvatskem najrazličnejši načrti, ki se ukvarjajo s pripravljanjem

⁹⁷ Fran Zwitter: Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870 (Zgodovinski časopis 16, 1962, str. 162, 163).

⁹⁸ »Slovenski narod« 3. jan. 1871.

⁹⁹ M. Rode: Nekaj podatkov o Janezu Poharju (Zgodovinski časopis 22, 1968, str. 99 sl.).

na neko novo jugoslovansko ali širšo tvorbo na ruševinah Avstrije in Turčije ob ugodnih mednarodnih prilikah.¹⁰⁰ Nedvomno so nekateri med njimi imeli zveze tudi s Slovenijo.

VIII

Glavne ugotovitve našega razpravljanja so naslednje:

Že v času, ko se je dualizem pojavljal kot možnost, in v času, ko se je pripravljaval avstro-ogrski sporazum, prav tako pa seveda tudi potem, so smatrali Slovenci dualizem kot najslabšo obliko ureditve monarhije, ki bo na škodo vsem narodom razen Nemcev in Madžarov. Ob sprejemanju sporazuma je bila slovenska javnost proti, slovenski državni poslanci pa so vodili oportunistično politiko, ki je vzbujala veliko ogorčenje.

Program združitve vsega ozemlja, na katerem žive Slovenci, v Zedinjeno Slovenijo je po vojni leta 1866 močno oživel. Zmaga na deželno-zborskih volitvah v letu 1867 je pomenila močno politično afirmacijo slovenskega narodnega gibanja ter njegovega boja za enakopravnost.

V letih po sporazumu (1868—1871) je prišlo do močne radikalizacije slovenskega narodnega gibanja. Na to radikalizacijo so vplivali veliki mednarodni dogodki, ki so prinašali nove zmage nacionalne ideje, obenem pa veliko krizo habsburške monarhije, za katero se zdi, da je blizu razpada, vplivalo je razočaranje nad notranjim razvojem v monarhiji ter ogorčenje nad dualizmom.

Liberalni mladoslovenci so začeli leta 1868 z veliko akcijo, ki je prenesla program Zedinjene Slovenije s časopisnih stolpcev in zaprtih sestankov politikov in rodoljubov med množice in v deželne zборе. Tabori so navdušili slovenske kmete za Zedinjeno Slovenijo. Od deželnih zborov se je mogel za Zedinjeno Slovenijo izjaviti le kranjski, zahteve po njej pa so se slišale tudi v štajerskem in goriškem. Program Zedinjene Slovenije se je povezal z jugoslovanskim programom zlasti na kongresu slovenskih, hrvatskih in srbskih politikov v Ljubljani decembra 1870.

Ta radikalizacija, katere iniciatorji so bili liberalci, je pomenila obenem tudi močno okrepitev liberalne struje slovenskega narodnega gibanja, ki je dobila zdaj nedvomno vodilno vlogo; omogočila ji je zavračati klerikalne težnje, ki bi hotele povezati obrambo narodnosti z obrambo vere in cerkve. Narodna stranka je bila sicer celota, ki se je zavedala pomena in potrebe skupnega nastopanja, ki pa so jo seveda vendarle pretresala notranja nesoglasja: razen klerikalno-liberalnih nasprotij so bila to nasprotja med oportunističnimi in radikalnimi koncepti slovenske narodne politike, ki se kažejo v letih od 1867 do 1870 zlasti glede državnega zbora (ali v njem sodelovati, čeprav v opoziciji, kakor so to delali slovenski poslanci, ali se po češkem vzgledu abstini-

¹⁰⁰ Zwitter, v op. 97 cit. razprava, zlasti str. 150—152, 155 in naslednje; Vučković, v op. 81 cit. zbirka dokumentov.

rat) in glede zahtev po Zedinjeni Sloveniji v deželnih zborih (ali so oportune ali ne). V oportunističnem taboru so bili konservativci, pa tudi mnogi liberalci; vodilne pozicije so imeli na Kranjskem, močni so bili tudi v goriškem deželnem zboru. V taboru radikalne politike so bili liberalci, pa tudi mnogi konservativci; vodilne pozicije so imeli na Štajerskem.

Ustanovitev Zedinjene Slovenije se je zdela edina garancija za to, da bodo Slovenci res dosegli enakopravnost v monarhiji. Vendar pa iniciatorjem akcije boja za Zedinjeno Slovenijo ni šlo le za to, da se monarhija za Slovence pravično preuredi, ampak so začeli svoje delo še posebej zato, da bo slovenski narod pripravljen na morebiten razpad monarhije, da bo mogel pred vsemi nevarnostmi (zlasti s strani Nemčije in Italije) rešiti svoj obstoj in svobodno eksistenco.

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHE POLITIK AM ANFANG DES DUALISMUS (1867—1870)

Diese Abhandlung wurde auf der internationalen Konferenz über den österreichisch-ungarischen Ausgleich in Bratislava (28. VIII. bis 1. IX. 1967) als Referat vorgetragen und wird auf Deutsch in der Konferenzpublikation erscheinen.